

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาคอีสานในอดีตได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรขอมแต่หลังสิ้นสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในราวพุทธศักราช 1724-1762 (สุริย ภิรมณ์, 2533) อิทธิพลทางวัฒนธรรมขอมเริ่มเสื่อมลง จนกระทั่งช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา อิทธิพลของวัฒนธรรมล้านช้างจากลุ่มแม่น้ำโขงก็ขยายเข้ามาแทนที่ จนเกิดเป็นอาณาจักรล้านช้างในเวลาต่อมา

นอกจากตำนาน พงศาวดารล้านช้างเรื่อง นิทานขุนบรม เชื่อกันว่าเป็นปฐมกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของลาวตามตำนานในตำนานที่รู้จักกันในชื่อนิทานขุนบรม จุดเริ่มต้นของนิทานที่เล่าสืบทอดกันมาเกี่ยวกับชนชาติไทคือ ขุนลอ ลูกชายคนโตของขุนบรม ซึ่งถือเป็นบรรพบุรุษคนแรกของคนไทยทั้งหมด ในอีกตำนานหนึ่งบอกว่าขุนบรมถูกส่งมาโดยแกน (เจ้าแห่งสวรรค์หรือผีฟ้า) เพื่อลงมาปกครองโลกมนุษย์ (มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, 2553) กล่าวถึงการขับไล่ปราบปรามชนพื้นเมืองเดิมแถบหลวงพระบางและหลวงน้ำทา (ปัจจุบันคือแขวงหลวงน้ำทา ในประเทศลาว) ชัยชนะยุคแรกคือการขยายอาณาจักรล้านช้างของขุนลอ (ราชโอรสขุนบรมวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของอ้ายลาว) ผู้ครองเมืองขวา (คือ หลวงพระบาง) ในแถบตอนเหนือลุ่มน้ำโขง ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ได้ขยายอิทธิพลทางตอนใต้จนถึงทุ่งไหหิน และเวียงจันทน์ พงศาวดารกล่าวว่า เจ้าฟ้าร่มถือโอกาสทำการขยายอิทธิพลในขณะที่อาณาจักรสุโขทัยอ่อนกำลังลง ส่วนอาณาจักรอยุธยานั้นก็อยู่ไกลและญวนก็กำลังรบกับจีนสมัยราชวงศ์หมิง จนอาณาจักรล้านช้างมีอาณาเขตกว้างขวางขึ้น ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ในสมัยพระเจ้าสามแสนไท (โอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าฟ้าร่ม) จนถึงราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ล้านช้างจึงขยายอิทธิพลไปจนถึงเมืองต่าง ๆ ตามแถบลุ่มน้ำโขง ดังจะเห็นได้จากจารึกวัดแดนเมือง อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดหนองคาย (ปัจจุบันชื่อ วัดบึงจันทบุรี อยู่ในเขตตำบลวัดหลวง อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดหนองคาย) ซึ่งเป็นจารึกในสมัยพระโพนสักราช พ.ศ. 2078 กล่าวถึงพระโพนสักราชกษัตริย์ล้านช้าง ได้กัลปนาที่ดินในบริเวณดังกล่าวให้เป็นของวัด

ในช่วงสมัยนี้ล้านช้างมีความผูกพันกับล้านนาและสุโขทัย สมัยสุโขทัยตอนปลายได้ส่งอิทธิพลทางพุทธศาสนาเข้าสู่ล้านช้าง พระเจ้าโพนสักราชได้ประกาศให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำราชอาณาจักร ทรงขอคัมภีร์พระไตรปิฎกและนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาตั้งลัทธิสงฆ์

เข้าสู่อาณาจักรล้านช้างแทนการนับถือ ผีฟ้า ผีแถน อันเป็นความเชื่อแต่เดิม และรับอิทธิพลของรูปแบบตัวอักษรซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นตัวอักษรแบบที่เรียกว่า “อักษรไทยน้อย” ในระยะของการก่อตัวทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนในแถบลุ่มน้ำโขง ดินแดนทางภาคอีสานคงถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ทางตอนเหนือของภาคตามแถบลุ่มน้ำโขงซึ่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมลาวล้านช้าง ส่วนทางตอนใต้เป็นชุมชนที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมซึ่งภายหลังก็ได้เลื่อมลงไป จนกระทั่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมของกลุ่มอื่น บรรดาชุมชนหลายแห่งถูกทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 23 ปรากฏกระแสของการอพยพของชนกลุ่มต่าง ๆ ททยอยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้เป็นระยะ ๆ ทั้งที่เป็นการตั้งชุมชนใหม่และชุมชนที่ปะปนกับกลุ่มคนพื้นเมืองเดิม (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 21-23)

ในพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา เป็นช่วงการเคลื่อนย้ายของผู้คนจากอาณาจักรล้านช้างเข้ามาในภาคอีสาน และเป็นกลุ่มที่ยังมิได้สูญหายไปไหน ทั้งยังเป็นบรรพบุรุษของคนอีสานในปัจจุบัน และเริ่มเกี่ยวข้องกับการอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณภาคอีสานตอนกลาง ในการเคลื่อนย้ายในระยะแรก ๆ ราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 มีการเข้ามาหลายช่วง มีหลายกลุ่มซึ่งเป็นกลุ่มย่อย ๆ ด้วยเหตุที่ไม่ปรากฏว่ามีผู้นำกลุ่มที่สำคัญ เข้าใจว่าคงจะกระจ่ายกันตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ

จากประวัติศาสตร์ลาว นับตั้งแต่ พ.ศ. 2256 เป็นต้นมา ลาวมี 3 อาณาจักรทางเหนือ คือ อาณาจักรหลวงพระบาง ตอนกลางคือ อาณาจักรเวียงจันทน์ และทางใต้คือ อาณาจักรจำปาศักดิ์ การที่ลาวซึ่งเคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บัดนี้แตกเป็น 3 แคว้นที่เป็นอิสระจากกัน ทำให้ลาวอ่อนแอลง (ความอ่อนแอของลาวได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา 84 ปี จากปี พ.ศ. 2237-2321) (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2541, หน้า 17)

การเคลื่อนย้ายอพยพของผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 เกิดจากสาเหตุหลายประการ ทั้งเกิดจากความขัดแย้งในประเทศลาวก่อนตกเป็นประเทศราชของไทยในปี พ.ศ. 2322 จึงมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในบริเวณภาคอีสานเพิ่มจำนวนขึ้นมากในสมัยกรุงธนบุรี จนถึงช่วงรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ รวมไปถึงเหตุการณ์ที่สำคัญคือ ช่วงสมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. 2369-2371) เพราะมีการโยกย้ายประชากรทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงมากที่สุดอย่างไม่เคยมีมาก่อน การก่อกบฏของเจ้าอนุวงศ์ได้ถูกฝ่ายไทยปราบลงอย่างราบคาบ และกวาดทรัพย์สินสมบัติ ผู้คน ช้าง อาวุธ จากนครเวียงจันทน์เป็นจำนวน

มาก (สุวิทย์ อิศาศวัต, 2541, หน้า 9) ทำให้เกิดชุมชนใหม่กระจายหนาแน่นในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย และในภูมิภาคอีสานอีกครั้งหนึ่ง

ลักษณะประชาคมของอีสานในระยะตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา แบ่งได้เป็นสามกลุ่มคือ กลุ่มแรกกลุ่มประชาคมลุ่มน้ำโขงได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมลาวล้านช้างโดยตรง กลุ่มที่สองคือ กลุ่มประชาคมลุ่มแม่น้ำชี โดยศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสาเกต (เมืองร้อยเอ็ด) สุวรรณภูมิ และกลุ่มประชาคมอีสานตอนล่างคือ บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลกับบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้

ต่อมาเมื่อการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในตอนกลางของภาคอีสานเป็นกลุ่มใหญ่และปรากฏผู้นำอย่างชัดเจนเริ่มในพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมา 3 กลุ่มคือ กลุ่มเจ้าหัวครูสีดา วัดโพนเสม็ด กลุ่มพระวอพระตา และกลุ่มเจ้าผ้าขาวโถมพะมิตร

กลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและเป็นบรรพบุรุษในลุ่มน้ำชีตอนกลางได้แก่ กลุ่มที่เข้ามาตั้งที่เมืองร้อยเอ็ด มหาสารคาม เป็นกลุ่มที่แยกมาจากกลุ่มนครจำปาศักดิ์โดยมีเจ้าหัวครูสีดา วัดโพนเสม็ด ส่วนเมืองกาฬสินธุ์เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาครั้งหลังโดยมีหัวหน้าคือเจ้าผ้าขาวโถมพะมิตร

กลุ่มเจ้าหัวครูสีดา วัดโพนเสม็ด เป็นผู้นำคนอพยพหลบหนีภัย เนื่องจากเกิดจลาจลในราชสำนักเวียงจันทน์ เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงษา ประมาณปี พ.ศ. 2233 เจ้าหัวครูสีดา วัดโพนเสม็ด ได้พากลุ่มอพยพลงมาตามลำน้ำโขงในที่สุดได้ตั้งถิ่นฐานอย่างมั่นคงที่เมืองจำปาศักดิ์ราว พ.ศ. 2252 ต่อมาเจ้าหัวครูสีดา ได้เพิ่มบทบาททางการเมืองและการปกครองต่อชนพื้นถิ่นมากขึ้น และได้เชิญเจ้านอกษัตริย์ขึ้นครองเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อปี พ.ศ. 2256 หลังจากนั้นได้จัดส่งเจ้านายและศิษย์คู่ใจของท่านเจ้าหัวครูสีดา วัดโพนเสม็ด พร้อมผู้คนและบริวารออกไปตั้งเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับนครจำปาศักดิ์ ต่อมาชุมชนเหล่านั้นได้เติบโตขึ้นเป็น "เมือง" หลายเมือง เช่น ได้โปรดฯ ให้ท้าวจารย์แก้ว หรือเจ้าแก้วมงคล คุมไพร่พลสามพันคนเศษมาตั้งเมืองรักษาอยู่บ้านทุ่ง (หรือทุ่ง) ต่อมาเห็นว่าเมืองทุ่งตั้งอยู่ในทำเลใกล้ฝั่งน้ำเซ (เสียว) ถูกลำเซาะตลิ่งพังทุกปีจึงย้ายไปตั้งที่ดงท้าวสารและเรียกชื่อใหม่ว่า "เมืองสุวรรณภูมิ" ต่อมามีความสำคัญในทางการเมืองการปกครอง และจากกลุ่มสุวรรณภูมินี้เองเป็นบรรพบุรุษของต้นตระกูลของชาวอีสานส่วนใหญ่ โดยเฉพาะชาวสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ขอนแก่น ซึ่งได้แยกไปตั้งเมืองใหม่ในภายหลังเดิมบ้านทุ่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) ขึ้นอยู่กับนครจำปาศักดิ์ และต่อมาได้ขอขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาในปลายรัชสมัยของพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ จากนั้นบ้านทุ่งจึงขาดจากนครจำปาศักดิ์

ชุมชนเมืองร้อยเอ็ด เกิดจากความขัดแย้งกันขึ้นระหว่างเจ้านายชั้นเจ้าเมืองจนเป็นเหตุให้ต้องแยกผู้คนออกไปตั้งเมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่ง พร้อมกับมีใบบอกไปยังกรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ

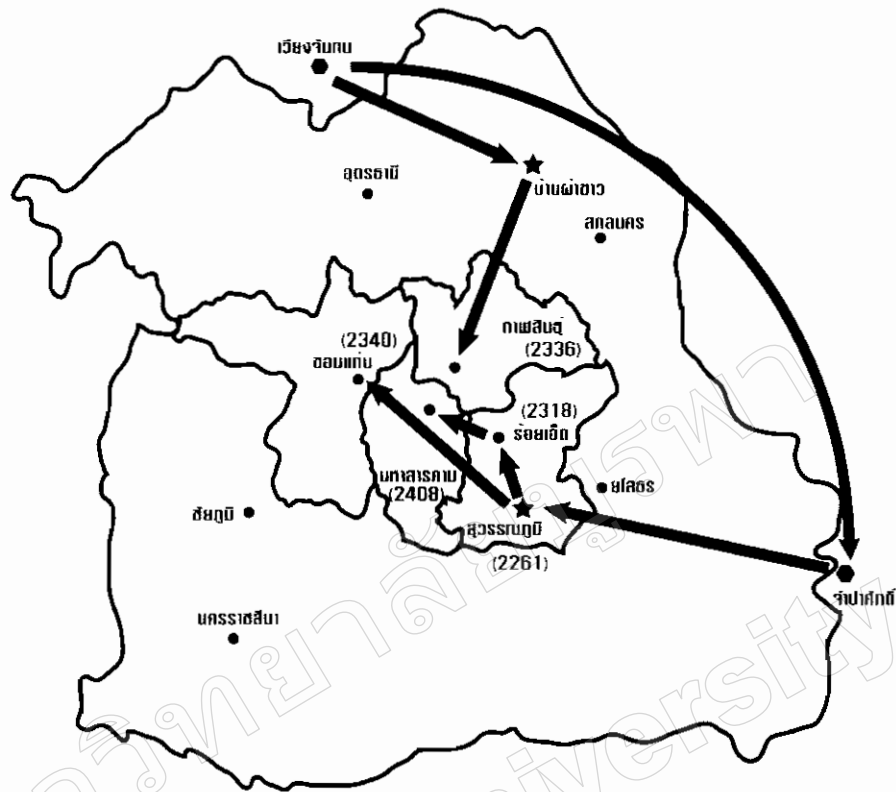
ตั้งให้ท้าวทนต์ ขัตติยวงษา เป็นเจ้าเมืองพร้อมกับยกบ้านกุ่ม (ซึ่งเป็นเมืองร้อยเอ็ดเก่า) ขึ้นเป็นเมือง ในปี พ.ศ. 2318 ต่อจากนั้นเมืองร้อยเอ็ดมีความเจริญขึ้นเป็นเมืองตามลำดับ มาจนถึงปัจจุบันเป็นเมืองขึ้นกับมณฑลลาวท้าวอยู่ระยะหนึ่ง และต่อมาในปี พ.ศ. 2437 ได้ตั้งเป็นมณฑลร้อยเอ็ดโดยมีเมืองกาฬสินธุ์และเมืองมหาสารคาม สังกัดอยู่ในมณฑล

ชุมชนเมืองมหาสารคามก่อตั้งเป็นเมือง ขึ้นกับร้อยเอ็ดและได้แยกออกจากเมืองร้อยเอ็ด พ.ศ. 2408 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เนื่องจากเจ้าเมืองร้อยเอ็ด (พระขัติยวงษา) เห็นว่าพลเมืองร้อยเอ็ดมีมากขึ้น จึงได้ตั้งเมืองขึ้นโดยมีท้าวมหาชัยและท้าวบัวทองสองพี่น้องเป็นผู้นำในการก่อตั้งเมือง โดยทางการได้แบ่งพลเมืองจากจังหวัดร้อยเอ็ดครั้งแรก 2,000 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2412 ได้แบ่งพลเมืองมาอีกรวม 9,000 คน พลเมืองดั้งเดิมเป็นชาวศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง ซึ่งบรรพบุรุษอพยพมากลุ่มเดียวกับกลุ่มบ้านทุ่งสุวรรณภูมิร้อยเอ็ด และกลุ่มนครจำปาศักดิ์ (สุวิทย์ จิระมณี 2533, หน้า 16-19)

เมืองกาฬสินธุ์ เพิ่งปรากฏหลักฐานแน่ชัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ว่า “เจ้าผ้าขาว” ซึ่งเป็นพวกเดียวกับเจ้าพระวอ พระตา เจ้าผ้าขาวเกิดผัดใจกับเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์ ด้วยเรื่องโอรสของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ ผิดประเวณีในหลานสาวของเจ้าผ้าขาว ก็พากันอพยพครอบครัวเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บ้านหินโงมพวกหนึ่ง ที่บ้านหนองบัวสุมภูพวกหนึ่ง อีกพวกหนึ่งมาตั้งอยู่ที่บ้านกะลิมเมืองพาน ครั้นกองทัพเวียงจันทน์ตามมาตีแตก ก็แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานในที่ต่าง ๆ ที่เห็นว่าปลอดภัยและสะดวกแก่การทำมาหากิน ส่วนเจ้าผ้าขาวพาหลานสาวและไพร่พลอพยพมาทางใต้ยึดมั่นในหมู่บ้านตำบลต่อมาเรียกกันที่บ้านพรรณา บ้านผ้าขาว ฯลฯ จนหลานสาวที่มีครรภ์กับโอรสพระเจ้านครเวียงจันทน์มาก่อนนั้น คลอดบุตรชายให้ชื่อว่า “เจ้าโสมพะมิตร” เติบโตขึ้น เมื่อเจ้าผ้าขาวถึงแก่อนิจกรรมแล้ว เจ้าโสมพะมิตรก็ได้ปกครองบ้านไพร่แพน แต่เห็นว่าต่อไปเบื้องหน้าบ้านผ้าขาวจะไม่ปลอดภัย จึงพากันอพยพข้ามภูพานลงมาตั้งในที่แห่งหนึ่งซึ่งเรียกกันต่อมาว่า บ้านกลางหมื่น แต่เห็นว่ายังไม่เหมาะสมอยู่อีก จึงได้ย้ายมาตั้งที่ตำบลแก่งลำโรง ข้างดงสงเปือยริมน้ำป่าว ต่อมาปี พ.ศ. 2336 เจ้าโสมพะมิตรกับท้าวอุปชาได้พาญาติพี่น้องมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ควบคุมบ้านไพร่เก็บผลเร่งส่งทูลเกล้าฯ ถวายในรัชกาลที่ 1 กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านแก่งลำโรงขึ้นเป็นเมืองกาฬสินธุ์ ตามนามที่เจ้าโสมพะมิตรกราบบังคมทูลถือนที่ตนอพยพมาอยู่ริมน้ำป่าวก่อน กับได้กำสัถย์ทูลเกล้าฯ ถวายจึงได้พระราชทานนามเมืองว่า “เมืองกาฬสินธุ์” โดยมีพระประสงค์จะให้พ้องกับของสองอย่างที่น่า

ทูลเกล้าฯ ถวายดังกล่าวมาแล้ว และโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าโสมพะมิตรเป็น “พระยาไชยสุนทร” เจ้าเมืองกาฬสินธุ์คนแรก ให้ทำวคำหาเป็นอุปฮาด ทำราชการขึ้นกรุงเทพฯ (เดิม วิชาญพจนกิจ, 2546, หน้า 190-191)

ส่วนเมืองขอนแก่นนั้นในปี พ.ศ. 2340 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 เพี้ยเมืองแพน (ศักดิ์ ต้นสกุล “เสนอพระ”) ซึ่งเป็นหลานเจ้าแก้วมงคล หรือเจ้าบุษมก็เรียก ผู้เป็นต้นเมืองของเมืองร้อยเอ็ดและเมืองสุวรรณภูมิ เวลานั้นเพี้ยเมืองแพนอยู่ที่บ้านชีโล้น (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด เวลานั้นเป็นแขวงเมืองสุวรรณภูมิ ซึ่งมีเขตแดนมาถึงสันภูเม็ง ฝ่ายพยานาคจดพองหนึบ ขณะนั้นเมืองขอนแก่นยังไม่ได้ตั้งขึ้น) แขวงเมืองสุวรรณภูมิ เห็นเมืองแสน ได้เป็นเจ้าเมืองชนบท ก็อยากจะเป็นกับเขาบ้าง ในปี พ.ศ. 2335 เจ้าเมืองกรมการเมืองสุวรรณภูมิไม่ปรองดองกัน ทำวสน อุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิ ได้ถูกลอบฟันจนถึงแก่กรรม เมืองแสน ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าเมืองทุ่ง (ท้าวทน) คนก่อนไม่ถูกกับเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ เมืองทุ่งได้ย้ายไปตั้งใหม่ใน พ.ศ. 2319 แล้วเปลี่ยนเป็นเมืองสุวรรณภูมิ ในขณะนั้นจึงอพยพไปอยู่ที่บ้านหนองกองแก้ว (หรือบ้านหนองแก้ว) ขอสมัครทำราชการขึ้นกับเจ้าพระยานครราชสีมา เจ้าเมืองนครราชสีมาได้มีใบบอกกราบบังคมทูลของตั้งเมืองแสนเป็นเจ้าเมือง และขอยกบ้านหนองกองแก้วเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เมืองแสน เป็น “พระจันตประเทศ” ยกบ้านหนองกองแก้วเป็นเมืองชนบท (ไพฑูลย์ มีกุล, 2542, หน้า 1047) เพี้ยเมืองแพนจึงได้เกลี้ยกล่อมผู้คนราว 300 คน แล้วเข้าหาเจ้าพระยานครราชสีมา เจ้าเมืองนครราชสีมากราบเรียนชี้แจงความประสงค์ที่ตนประสงค์อยากจะเป็นเจ้าเมือง และเมื่อได้เป็นเจ้าเมืองแล้วก็จะขอขึ้นเมืองนครราชสีมา และขอรับอาสาทำราชการผูกส่วยตามประเพณี เจ้าพระยานครราชสีมาจึงมีใบบอกกราบทูลพระกรุณาเข้าไปยังกรุงเทพฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ เพี้ยเมืองแพนเป็นที่ “พระนครศรีบริรักษ์บรมราชภักดี” เจ้าเมือง ยกบ้านบึงบอน (คือริมบึงพระลับโนนทอง บ้านเมืองเก่าในปัจจุบันนี้) เป็นเมืองขอนแก่น ขึ้นเมืองนครราชสีมา ตามที่เจ้าพระยานครราชสีมาขอไป (เดิม วิชาญพจนกิจ, 2546, หน้า 265)

ภาพที่ 1-1 การตั้งเมืองของกลุ่มไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง

หลังจากที่กลุ่มอพยพที่กล่าวมานี้เข้ามาตั้งชุมชน เป็นบ้าน เป็นเมืองดังกล่าวแล้ว ถึงแม้จะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพที่อยู่อาศัย สภาพสังคม การเมือง การปกครองใหม่ กระนั้นแต่เดิมซึ่งเคยอยู่ในการปกครองของอาณาจักรล้านช้างมาเป็นเวลานาน จึงได้สืบทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปกรรมแบบล้านช้างต่อมา หากแต่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองปัจจุบันของตน

หากกล่าวย้อนไปถึงความเชื่อของผู้คนในสมัยโบราณ ซึ่งมีหลักฐานมาก่อนที่ชุมชนวัฒนธรรมไทย-ลาวจะอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาในดินแดนแห่งนี้ จากหลักฐานทางโบราณคดีอันประกอบด้วย โบราณวัตถุและโบราณสถานที่ได้ขุดค้นพบและกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ปรากฏถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาท (หินยาน) จากหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยทวารวดี อันสืบเนื่องอยู่ในยุคสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ดังมีหลักฐานทางศิลปวัตถุทางพุทธศิลป์และแหล่งโบราณคดีอันยืนยันได้จนทุกวันนี้ เช่น พระพุทธไสยาสน์จำหลัก ณ หน้าผาอำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และ

โบราณสถานบ้านคันธาระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น หลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ นับเป็นการยืนยันถึงการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเข้ามาสู่อีสาน

ภาพที่ 1-2 โบราณสถานภาพพุทธประวัติ ตอนพิมพ์พิลาป ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง
วัดโพธิ์ชัยเสมาราม จังหวัดกาฬสินธุ์

ในช่วงปลายของสมัยทวารวดี อิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์กระจายเข้าสู่อีสานทางแหลมอินโดจีน ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 โดยในช่วงต้น ๆ นั้น ปรากฏหลักฐานทางศิลปวัตถุอยู่ในรูปแบบสมัยต้นของศิลปขอม ซึ่งอยู่ในอิทธิพลอาณาจักรเจนละ เช่น ทับหลังหินทราย ณ วัดสระแก้ว อำเภอพิบูลมังสาหาร ทับหลังหินทราย หน้าพระอุโบสถวัดสุปฏิหาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และภาพจำหลักศิลาวงกรอบประตูโบราณสถานดอนเมืองเตย บ้านสงเปือย อำเภอดำเคียนแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นต้น จากหลักฐานเหล่านี้จะเห็นอิทธิพลในระยะต้นของศาสนาพราหมณ์ได้แผ่เข้าสู่อีสาน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าศาสนาพราหมณ์เป็นที่ยอมรับนับถือกันแต่เฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้น ประชาชนยังนิยมนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ ซึ่งเป็นอิทธิพลเดิมมาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว

สมัยอาณาจักรขอมในระยะต่อมา ราวพุทธศตวรรษที่ 14-18 ปรากฏหลักฐานทางโบราณสถานอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์กระจายอยู่ทั่วไปในอีสาน เช่น ปราสาทหิน

กู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ปราสาทหินกู่ลั่นตรัน อำเภอนาคู จังหวัด
มหาสารคาม ปราสาทเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น และปราสาทหินพิมาย
อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น จากหลักฐานเหล่านี้ได้ค้นพบทั้งจารึกและศิลปวัตถุอันมี
รูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ เช่น พบศิวลึงค์ในลัทธิไศวนิกาย พบรูปพระนารายณ์ใน
ลัทธิไวษณพนิกาย ตลอดจนรูปพระพรหม เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าศาสนาพราหมณ์ได้แผ่กระจาย
เข้ามาสู่ดินแดนอีสาน พร้อมกับการปกครองของชนชั้นสูงที่มีอิทธิพลมาจากราชสำนักขอมโบราณ
(ดินแดนกัมพูชาในปัจจุบัน) ซึ่งเมืองหลวงอยู่ที่นครวัดและนครธม ประชาชนนิยมเคารพบูชา
เทวรูป ซึ่งถือว่าการอวตารของเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงการนับถือคติ "เทวราช" โดยถือว่าองค์
พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพที่ควรแก่การเคารพบูชาและนับถืออย่างสูงสุด

ภาพที่ 1-3 ปราสาทเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาเดียวกันนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แผ่ขยายขึ้นมา
จากอีสานใต้ โดยแทรกเข้ามากับลัทธิความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ฮินดู เนื่องจาก
พระมหากษัตริย์ของเขมร บางพระองค์ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 เป็นต้น เทวสถานหลายแห่งได้ถูกดัดแปลงต่อเติมไปใช้สอยในทางพระพุทธศาสนา
เช่น ปราสาทหินพิมาย ซึ่งมีหลักฐานจารึกไว้อย่างชัดเจน ถึงแนวคิดมหายานในแง่การนับถือ
พระโพธิสัตว์ และการประดิษฐานองค์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรไว้ ณ ปราสาทประธานนั้น
นอกจากนี้ยังได้ขุดพบหลักฐานทางศิลปวัตถุอีกมากมายหลายแห่ง

ดังนั้นดินแดนอีสานในอดีตจึงเต็มไปด้วยผู้คนที่นับถือทั้งพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท
และมหายาน รวมถึงศาสนาพราหมณ์ทั้งไศวนิกาย และไวษณพนิกายควบคู่กันไป จนกระทั่งใน

ราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 ได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายของคนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมายังดินแดนอีสานดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงเริ่มมีการรับและกลืนวัฒนธรรมล้านช้างของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในที่สุด (นิยม วงศ์พงษ์คำ, 2545, หน้า 47-49)

อิทธิพลทางพุทธศาสนาที่มีผลต่อวิถีสังคมของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว กล่าวย้อนไปในอาณาจักรล้านช้างสมัยพุทธศตวรรษที่ 21-22 นั้น พระมหากษัตริย์ได้ใช้กุศโลบายในการปกครองประชาชน หรือไพร่บ้านไทยเมืองโดยใช้สถาบันศาสนาเป็นแกนนำในการควบคุมความประพฤติของประชาชน นั่นคือพระมหากษัตริย์ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา ให้พระเถระ พระภิกษุสามเณรได้ปฏิบัติธรรมโดยสะดวกตามฐานานุกรม ซึ่งพระเถระเหล่านั้นเป็นที่เคารพบูชาของประชามก็ได้นำหน้าที่ในการสั่งสอนพระธรรมตามหลักปรัชญาของพุทธศาสนา หลักธรรมเหล่านั้นได้ทำหน้าที่เป็นสัญญาประชาคม ควบคุมความประพฤติชาวบ้านโดยปริยาย และหลักธรรมเหล่านั้นมีคุณค่าต่อความเชื่อของชาวพุทธมากยิ่งขึ้นกว่ากฎหมายของรัฐ เนื่องจากชาวพุทธย่อมเชื่อว่าเป็นการแสวงหาเนืองนาบุญอันเป็นกุศลผลบุญติดตัวไปทั้งชาตินี้และชาติหน้า ฉะนั้นชาวพุทธจึงยินดีเชื่อฟังด้วยความศรัทธาต่อหลักธรรม และพร้อมที่จะอุทิศตนเป็นผู้ปฏิบัติรับใช้พระเถระและพระศาสนา (อวิชา ปุณโณทก, 2542, หน้า 3177-3179)

ชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน มีการรักษาศิลปวัฒนธรรมของตนเองให้คงอยู่ แม้ต้องย้ายถิ่นฐานบ้านเกิดแต่ก็มีได้ละทิ้ง รวมไปถึงการนับถือศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมก็ได้สืบทอดต่อกันมามิได้ขาดสาย เช่นเดียวกับชุมชนไทย-ลาวทั้งหลายแถบบริเวณล้านนา ล้านช้าง และสิบสองปันนาทางตอนใต้ของประเทศจีน

จวบจนปัจจุบัน พระพุทธศาสนาในดินแดนอีสาน ได้รับอิทธิพลมาพร้อมกับการปกครองตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ เมื่อดินแดนอีสานหรือแผ่นดินทางฝั่งขวาตลอดถึงทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศสยามในขณะนั้น พระพุทธศาสนา ลัทธิหินยานอย่างลังกาวงศ์ได้ฝังรากเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พุทธศตวรรษที่ 18-20) ตกทอดมาสู่กรุงศรีอยุธยา จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 ก็ได้ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือในช่วงรัชกาลที่ 3 พระวชิรญาณเถระ (เจ้าฟ้ามงกุฎ : พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ขณะดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ) ขณะผนวชอยู่ได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานทำให้มีพระวิจารณ์ญาณเกี่ยวกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา และความประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน เป็นเหตุให้มี

พระราชดำรินั้นที่จะฟื้นฟูการสั่งสอนพระพุทธศาสนา และได้ทรงตั้งคณะธรรมยุต แล้วเสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร และตั้งเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุตสืบต่อมา

ต่อมาใน รัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พระราชบัญญัติฉบับนี้มีชื่อว่า "พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ.121" มีสาระสำคัญคือ ได้ยกสถานะคณะธรรมยุต ให้เป็นนิกายอย่างถูกต้องตามกฎหมายทำให้มีการแบ่งแยกเรียกนิกายของคณะสงฆ์ใหม่ ตามศัพท์บัญญัติของพระวชิรญาณเถระ ว่า "ธรรมยุติกนิกาย" และเรียกกลุ่มพระสงฆ์เถรวาทหลังการวงศ์พื้นเมืองที่มีมาอยู่แต่เดิมว่า "มหานิกาย" สืบมาจนปัจจุบันนี้

ภาคอีสานในขณะนั้น เมืองอุบลราชธานี นับเป็นหัวเมืองแห่งแรกที่ได้รับราชการเผยแผ่พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายจากเมืองหลวง มีพระเถระที่มีความสามารถเป็นประมุขปกครองคณะสงฆ์ เจ้าบ้านผ่านเมืองตลอดจนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พอค้าคบคิดในสมัยนั้นได้เอาพระทัยและเอาใจใส่สอดส่องร่วมกันสร้างสรวรค์โรงพระพุทธศาสนากันอย่างดียิ่ง จนเป็นรากฐานของการศึกษาในพระพุทธศาสนาของอีสานตราบจนทุกวันนี้ (นิยม วงศ์พงษ์คำ, 2545, หน้า 49-50)

แม้ว่าภาคอีสานจะไม่ได้ปรากฏขึ้นในลักษณะที่มีเอกลักษณ์ด้านภูมิศาสตร์การเมืองที่ชัดเจน แต่ประชากรส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้มีมรดกสืบทอดทางประวัติศาสตร์ร่วมกันที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาของความเป็นท้องถิ่นนิยมของคนในภูมิภาคนี้ ผลจากการอพยพโยกย้ายและการปรับรับทางวัฒนธรรมทำให้ประชากรส่วนใหญ่ในภาคอีสานในทุกวันนี้มีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับวัฒนธรรมของคนลาวที่อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันไปบ้าง เนื่องจากภาคอีสานเป็นดินแดนท้องถิ่นที่มีอิสระในการปกครองตนเองมายาวนาน และประชาชนในภูมิภาคนี้ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมรมากกว่าประชาชนลาวในประเทศลาว แต่ประชาชนในภาคอีสานกลับสามารถรวมเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ได้กับชาติพันธุ์ลาว ซึ่งทำให้คนในภาคอีสานมีความแตกต่างไปจากพวกลาวหรือคนในภาคกลาง (ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, 2552, หน้า 48-49)

กล่าวถึงกลุ่มไทย-ลาว หรือทั่วไปเรียกว่า "ชาวอีสาน" ที่เป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดมีประชากรมากที่สุดใอีสาน ชนกลุ่มนี้ชาวภาคกลางมักจะเรียกว่า "ลาว" เพราะเหตุว่ามีภาษาพูดเป็นภาษาเดียวกับลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แต่ความจริงแล้วเป็นภาษาไทยสาขาหนึ่งรวมทั้งชาวลาวทั้งประเทศด้วย ฉะนั้นน่าจะทำความเข้าใจกันก่อนว่า ชาวอีสานก็ดี ชาวลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็ดี เรียกตัวเองว่า "ไท" หรือ "ไทย" ซึ่งแปลว่า "คน" หรือ "ชาว" ทั้งสิ้น เช่น "ไทยเวียง ไทยหลวงพระบาง ไทยร้อยเอ็ด ไทยขอนแก่น แต่ชาวไทยภาคกลาง

เรียกแยกกลุ่มคนไทยที่เลี้ยงเพี้ยน เหนือ ไม่เหมือนกับคนไทยภาคกลางว่า “ลาว” ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ผิดกันมานาน เช่นเดียวกับภาคเหนือ และชาวไทยสิบสองปันนา รวมทั้งชาวไทยในรัฐฉานของพม่าด้วย ต่างก็เรียกตนเองว่า “ไท” (ออกเสียงเป็น “ไต”) เช่น ไทลื้อ ไทยอง ไทยเงิน ไทยใหญ่ เป็นต้น ซึ่งหมายความว่า “คน” ส่วนคำต่อท้ายหมายถึง ชื่อเมือง ชื่อกลุ่มเท่านั้น เช่น ไทยอง คือ คนเมืองของ ไทยเงินคือ คนเมืองเงิน เป็นต้น

กลุ่มไทย-ลาว เป็นกลุ่มที่สืบวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงมาแต่โบราณ (รวมกับกลุ่มไทยเวียงหรือ ชาวเวียงจันทน์) มีตัวอักษรของตนเองใช้สืบเนื่องมาแต่สมัยอยุธยาเป็นอย่างน้อยและอาจจะร่วมสมัยกับสุโขทัย ตัวอักษรที่ใช้มี 2 แบบ คือ อักษรไทยน้อย และ อักษรธรรม อักษรไทยน้อยเป็นอักษรสุโขทัยสาขาหนึ่ง ส่วนอักษรธรรมเป็นอักษรที่ได้ดัดแบบอักษรอมฤตโอรณคล้ายอักษรตัวเมืองของภาคเหนือ มีวรรณกรรมท้องถิ่นของตนเอง เช่น เรื่องสินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) จำปาสีตัน ท้าวกำกาดำ นางผมหอม ไก่แก้ว ลิ่นทอง กำฟ้าผืนน้อย ชูลูนางอ้ว ท้าวผาแดงนางไอ่ ฯลฯ

กลุ่มไทย-ลาว ยึดมั่นในจารีตประเพณี ดำเนินชีวิตตาม “ฮิดสิบสอง” หมายถึง ประเพณี 12 เดือน ที่เกี่ยวเนื่องกับหลักทางพุทธศาสนา ความเชื่อและการดำรงชีวิตทางเกษตรกรรม ซึ่งชาวอีสานยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ มีแนวปฏิบัติต่างกันไปในแต่ละเดือน เพื่อให้เกิดสิริมงคลในการดำเนินชีวิต

กลุ่มไทย-ลาว นับถือศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) คือพุทธศาสนาที่ปรับเข้ากับจารีตของชาวบ้านมุ่งที่จะสั่งสอนให้เป็นพลเมืองดีมากกว่าที่จะสอนให้ละโลกีย์ไปสู่นิพพานตามปรัชญาพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังนับถือผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า ผีแถน รวมทั้งผีไร่ นา ฯลฯ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษยังมีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบันมากนั่นคือ “ผีปู่ตา” ทุกชุมชนในชนบทจะมีศาลปู่ตา (ตูปู่ตา) ประจำหมู่บ้าน และมีตำแหน่ง เฒ่าจ้ำ หรือ หมอจ้ำ เป็นผู้ติดต่อกับวิญญาณ เฒ่าจ้ำจะเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากที่สุดคนหนึ่ง

ชาติพันธุ์ไทย-ลาวตั้งภูมิลำเนากระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน นับตั้งแต่ หนองคาย หนองบัวลำภู อุดรธานี สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่น ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี เลย มุกดาหาร อำนาจเจริญ และบางอำเภอของจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ (อำเภอรัตนบุรี) นครราชสีมา (อำเภอบัวใหญ่ อำเภอสูงเนิน อำเภอปักธงชัย) บุรีรัมย์ (อำเภอพุทไธสง)

กลุ่มไทย-ลาว เมื่อพิจารณาย่อยลงไปอีก โดยเฉพาะภาษาถิ่นสำเนียงที่ผิดเพี้ยนไป และจารีตเฉพาะกลุ่ม สามารถจำแนกได้ 5 กลุ่ม คือ ไทยลาว ไทยย้อ ไทยยัย ผู้ไทย และไทยแสด

เป็นต้น (ธวัช ปุณโณทก, 2542, หน้า 1847-1849)

การแต่งกายของชาวไทย-ลาว เหมือนกลุ่มชาวไทยอีสานทั่วไป เมื่ออยู่กับบ้านผู้ชายจะนุ่งโจ่งพาดผ้าขาวม้าคล้องคอและไม่สวมเสื้อ เมื่อออกนอกบ้านจะนุ่งกางเกงขาก๊วย สวมเสื้อแขนสั้น คาดผ้าขาวม้าตาตาราง ส่วนผู้หญิงจะนุ่งมัดหมี่ไหมหรือฝ้ายสวมเสื้อแขนกระบอก แขนยาว และนิยมห่มสไบ ผ้าขาวม้าหรือผ้าขิดลายดอกจันเมื่อไปร่วมงานบุญต่าง ๆ

การละเล่นและการแสดงของชาวไทย-ลาว มีพัฒนาการทางรูปแบบมากมาย เช่น หมอลำ เข้ม โดยมีเครื่องดนตรีประกอบที่สำคัญคือ แคน และเครื่องดนตรีประกอบอื่น ๆ เช่น ซึง พิณ ฉิ่ง ฉาบ ปัจจุบันมีโปงลาง ซึ่งนิยมนำมาประกอบกับเครื่องดนตรีชนิดอื่นเช่นกัน (ชลิต ชัยครรชิต, 2549, หน้า 63-64)

งานศิลปกรรมของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว มีหลายรูปแบบ มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็นด้านสถาปัตยกรรม คือ ปูชนียสถานอันมีพระอุโบสถ พระธาตุ (เจดีย์) หอไตร (หอธรรม) อุบมุง รวมไปถึงอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ ด้านประติมากรรม คือ พระพุทธรูปลักษณะแห่งองค์พระพุทธรูปต่าง ๆ ด้านจิตรกรรม คือ ภาพเขียนที่ปรากฏตามฝาผนังพระอุโบสถ (ถ้ำ) และงานเครื่องปั้นดินเผา เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เป็นต้น (สงวน รอดบุญ, 2545, หน้า 10-11)

ภาพที่ 1-4 พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 1-5 หลวงพ่อพระใส จังหวัดหนองคาย

ในภาพที่ 1-4 และ 1-5 แสดงถึงงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลรูปแบบศิลปะลาวล้านช้างที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว

จากที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่ากลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาวนั้น มีรูปแบบทางสังคมและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้าง เกิดความสัมพันธ์กับอาณาจักรไทยที่อยู่ใกล้เคียงอย่างใกล้ชิด ทั้งในด้านระบบเครือญาติและการเมืองการปกครอง ความสัมพันธ์โดยรวมก่อให้เกิดการส่งผ่านวัฒนธรรมต่อกัน วัฒนธรรมที่ผสมผสานกันอย่างหลากหลายผ่านกาลเวลาจนหล่อหลอมกลายเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตน เป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เป็นหลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ผู้คนจึงมีความผูกพันกับวัดซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจและศรัทธาทั้งหมด วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นแหล่งรวมของวิทยาการหลายแขนงรวมทั้งศิลปกรรมอีกด้วย รวมถึงการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ ประเพณีความเชื่อการดำเนินชีวิต อีกทั้งองค์ประกอบด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ก็ส่งผลให้กับชีวิตประจำวันและความเคลื่อนไหวในวิถีชีวิตเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดผลงานศิลปกรรมขึ้นโดยเจตนาและโดยความจำเป็นในการดำรงชีวิต งานศิลปกรรมที่สามารถสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาวได้เป็นอย่างดีคืองานจิตรกรรมฝาผนังอีสาน หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “ซูปแต้ม”

ซูปแต้มเกิดขึ้นด้วยแรงบันดาลใจจากวรรณกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาหลักธรรมคำสอน ความเชื่อและความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ตลอดจนอิทธิพลทางวัฒนธรรมล้านช้างที่ฝังรากวิถีสังคม ผสมกับวัฒนธรรมที่ติดอยู่กับพื้นที่ เป็นแรงบันดาลใจให้ชาวแต้มสร้างสรรค์ผลงานนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นพุทธบูชา และเพื่อเป็นสื่อโน้มน้าวจิตใจให้ผู้ชมเกิดความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาด้วย

ลักษณะของซูปแต้ม ตำแหน่งที่เขียนตลอดจนถึงเรื่องราวที่นำมาเขียนนั้น มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากจิตรกรรมฝาผนังภาคอื่นอย่างน่าสนใจ ซูปแต้มเหล่านี้ มักปรากฏในวัดต่าง ๆ ตามผนังพระอุโบสถ (ชาวอีสานเรียกพระอุโบสถ ว่า “ลิม”) ศาลาการเปรียญ (หอแจก) ธง (ทุง) และผืนผ้า (ผ้าผะเวด) ส่วนซูปแต้มฝาผนัง มักจะมีอยู่ทั้งด้านนอกและด้านในลิม หากแต่ซูปแต้มนิยมเขียนบนผนังลิมด้านนอกมากกว่าผนังด้านใน ทั้งนี้อาจจะมีสาเหตุมาจากความจำกัดด้านต่าง ๆ ของลิม เช่น ลิมแต่ละหลังจะมีรูปทรงและขนาดเล็กกะทัดรัด มีความเรียบง่าย บริเวณพื้นที่ที่ใช้สำหรับการประชุมสงฆ์ก็คำนึงถึงคุณประโยชน์ความจำเป็นต่อการใช้สอยเป็นอันดับแรก ลิมที่ปรากฏในอีสานโดยทั่วไปจึงเป็นอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ เช่น สวดพระปาติโมกข์ ทำวัตรเช้า-เย็น คือใช้เป็นวัตรปฏิบัติของสงฆ์โดยตรง แต่เมื่อถึงวาระของการบรรพชา จำต้องมีความสัมพันธ์กับญาติโยมอุบาสกอุบาสิกา ลิมบางหลังจะต้องมีการต่อเฉลียงระเบียงเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อที่ของฆราวาสเพื่อรองรับอานิสงค์ของการบรรพชาบุตรหลานของตน การที่ฆราวาส

จะเข้าไปรับส่วนบุญกุศลกันถึงบริเวณพื้นที่ภายในลิมอันเป็นเขตของสงฆ์โดยตรงนั้นเห็นจะเป็นไปได้ยาก นอกจากติดขัดด้วยเนื้อที่ที่มีขนาดย่อมแล้ว ยังถือว่าการไม่สมควร โดยเฉพาะสตรีด้วยแล้ว จะไม่มีสิทธิที่จะเข้าไปสู่อาณานิคมบริเวณพื้นที่ภายในของลิมได้เลย หากสตรีได้ละเมิดตามคติความเชื่อของชาวอีสานถือว่าการ “คะลำ” เป็นการมิควร

ภาพที่ 1-6 ลิมอีสาน วัดบ้านประจักษ์ ตำบลนิเวศน์ อำเภอรวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

สรุปแต่เป็นภาพเขียนสีอาจจะมีสีเดียวไปจนถึงหลายสี ซึ่งได้มาจากสีธรรมชาติและสีเคมี โดยสีธรรมชาติ ได้แก่ สีคราม จากต้นคราม สีเหลือง จากยางต้นรงสีแดงหรือสีน้ำตาลแดง จากดินแดงประสานกับยางบง สีเขียว เป็นสีผสมระหว่าง สีครามและสีเหลือง สีดำ จากเขม่าไฟ นำมาบดปนให้ละเอียดหรือหมักแห้งจากจีน สีขาว จากการฝนหอยก็ (หอยชนิดหนึ่งในแม่น้ำโขง) และสีเคมี ได้แก่ สีบรรจุของตราสแตนดาร์ดแดง (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 37)

เรื่องราวที่ปรากฏในรูปแต้มนั้น ยากแก่การที่จะแยกออกเป็นหมวดเป็นหมู่ว่าผืนแต่ละด้านนิยมเขียนเรื่องอะไร ส่วนมากจะเขียนปะปนกันไปตามความพอใจของช่างเขียน จะบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ โดยเป็นเรื่องที่อยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน เป็นเรื่องที่ช่างประทับใจและเลื่อมใสศรัทธา หากแบ่งเรื่องราวในรูปแต้มนั้นเป็นหมวดใหญ่ ๆ ก็แบ่งได้เป็น 3 หมวด คือ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ เรื่องในทศชาติชาดกโดยเฉพาะเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องที่พบมากที่สุด เรื่องราวของพระสาวก พระมาลัย อดีตพุทธะ เทพชุมนุม เป็นต้น เรื่องประเภทนี้มีอยู่แทบทุก

วัดที่มีรูปปั้น เรื่องที่เกี่ยวกับศาสนานี้ช่างจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษ โดยจะให้พื้นที่ในการเขียนมาก ส่วนใหญ่จะเขียนไว้ที่ผนังด้านในและเขียนด้วยความประณีตให้สีสันทนงาม

เรื่องที่เป็นนิทานประโลมโลกหรือวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น สิ้นไซ พระลักพระลาม อรพิมพ์ปาจิตต์ กาละเกด สุริวงศ์ จันทโครบ เป็นต้น เรื่องเล่าของท้องถิ่นนี้จะบอกได้ว่าชาวบ้านย่านนั้นชอบนิทานเรื่องใด รูปจากนิทานส่วนใหญ่พบที่ผนังด้านนอกแต่ก็มีบางวัดที่วาดไว้บนผนังด้านใน

และเรื่องราวที่แสดงวิถีชีวิตชาวบ้าน รูปวิถีชีวิตชาวบ้านส่วนใหญ่จะแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหลัก เช่น พุทธประวัติ ชาดก เรื่องเล่าวรรณกรรมท้องถิ่น การถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตชาวบ้านนั้นช่างแต้มทำ 2 ลักษณะ คือ วาดรูปชีวิตชาวบ้านเพื่อสื่อเรื่องราวโดยตรง ลักษณะนี้รูปที่วาดไม่เกี่ยวข้องหรือไม่จำเป็นต้องมีในเนื้อเรื่องหลัก แต่ช่างแต้มเจตนาเข้ามาเขียนแทรกไว้เพื่อบอกเล่าโดยตรง อีกลักษณะหนึ่งคือไม่เจตนาวาดเพื่อสื่อเรื่องราว รูปประเภทนี้จะสะท้อนชีวิตชาวบ้านโดยทางอ้อม โดยรูปจะเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องหลัก แต่ช่างแต้มใส่ลักษณะสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและการรับรู้ของตนเองลงไป เช่น วาดพระนางมัทรีนั่งขึ้นลายล่องหาบกะต่าไปหาผลไม้ วาดอาศรมพระเวสสันดรเป็นเรือนอีสาน วาดบ้านซุงเป็นตupa วาดภาชนะใส่น้ำของนางอมิตดาเป็นครุฑ เป็นต้น

เรื่องราวที่ถ่ายทอดในรูปปั้นมีทั้งเรื่องที่มุ่งสอนศีลธรรมและเรื่องที่ทำให้ความบันเทิงใจ ช่างแต้มมักนำเอาตอนที่มีความสำคัญหรือเป็นที่นิยมของคนในชุมชนมาวาด แต่การจัดวางรูปเพื่อบอกเล่าเรื่องราวจะเป็นไปอย่างอิสระ อาจไม่ไล่เรียงตามเหตุการณ์ในท้องเรื่อง แต่ผู้ดูจะเข้าใจ เพราะมีประสบการณ์ร่วมกัน (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, หน้า 44-45)

สิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ของรูปปั้นอีกอย่างหนึ่งก็คือ ตัวอักษรบรรยายภาพซึ่งมีทั้งตัวอักษรธรรม อักษรไทยและอักษรปัจจุบัน อักษรเหล่านี้เป็นตัวเสริมให้ผู้ชมภาพเกิดความเข้าใจในภาพ บางคำแสดงฉากของเรื่อง ตัวอักษรไทยปัจจุบันเป็นตัวอักษรที่เติมเข้าไปใหม่เนื่องจากชาวบ้านในปัจจุบันน้อยคนนักที่จะอ่านตัวอักษรแบบเดิมได้

หากจะมองงานรูปปั้นในเขตอีสานที่จะสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเด่นเป็นภาพรวม น่าจะมองในมุมมองที่เป็นอาณาบริเวณเป็นกลุ่มของพื้นที่ เช่น ที่ราบลุ่มแอ่งสกลนครหรือแอ่งโคราช เพราะงานศิลปะในแต่ละจังหวัดมีได้เกิดขึ้นโดด ๆ เหมือนรูปปั้นในกลุ่มของจังหวัดในเขตอีสานตอนกลาง ซึ่งประกอบด้วยจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นชุมชนวัฒนธรรมไท-ลาวที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีตในแถบลุ่มน้ำชี ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสกลนคร (เมืองร้อยเอ็ด) ผลงานรูปปั้นที่ปรากฏเหลือให้เห็นเป็นหลักฐานอยู่ในปัจจุบันนี้ล้วน

แล้วแต่สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานโครงสร้างรวมอันเดียวกันคือ ความเรียบง่ายและคติความเชื่อแบบชาวบ้านที่นับสืบต่อกันมาเป็นเวลาหลายชั่วอายุคน จึงมีรูปแบบอุปแต้มที่เด่นชัด เป็นอัตลักษณ์กว่าส่วนอื่นของภาคอีสาน กล่าวคือ มีช่างพื้นบ้านเป็นผู้เขียนภาพ ไม่ใช่สกุลช่างหลวงที่มีระบบระเบียบแบบแผนที่เคร่งครัด โดยกลุ่มช่างตามลักษณะภาพที่ปรากฏในอุปแต้มในภาคอีสานแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ ๆ คือ ช่างในเขตจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงกรุงเทพฯ คือ ช่างในเขตจังหวัดนครราชสีมาและกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพฯ คือ ช่างในแถบจังหวัดริมน้ำโขง เช่น หนองคาย นครพนม มุกดาหาร และอุบลราชธานี (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 34)

ภาพที่ 1-7 อุปแต้มลิมวัดสระบัวแก้ว อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น

อุปแต้มในเขตอีสานตอนกลางถือเป็นงานศิลปะพื้นบ้าน (Folk arts) ที่แสดงถึงความ เป็นอัตลักษณ์ คุณค่าในรสนิยมต่างไปจากสกุลช่างหลวงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งยังมีกลวิธีการเขียนภาพ การใช้ภาษาในการเล่าเรื่องเพื่อสื่อถึงความเชื่อ ตลอดจนแนวคิดต่าง ๆ ในการสื่อสารความเป็นจริงที่ผู้เขียนภาพต้องการให้ผู้ชมได้รับรู้ การสะท้อนให้เห็นสภาพบ้านเมืองในสมัยนั้น สังคมที่เรียกว่าสังคมอีสานในช่วงเวลานั้น เป็นสังคมที่ประกอบด้วยบ้านเมือง และสังคมของพวก ขาวนาที่มีความสัมพันธ์กันตลอดเวลา รวมทั้งที่สังคมเหล่านี้นับถือพระพุทธศาสนาและมีวัดเป็น ศูนย์กลางความสัมพันธ์ของคนในสังคม กิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นที่เห็นได้ชัดเจนคือ ประเพณี

อีตลีสองคือ กิจประเพณีในรอบ 12 เดือนของชาวอีสาน จะต้องอาศัยวัดเป็นสถานที่ในการประกอบกิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ รวมไปถึงกิจกรรมอื่น ๆ ดังนั้นเมื่อคนเข้าวัดแล้วอุปแต้มก็จะทำหน้าที่เป็นสื่อให้กับคนในสังคมอีกทางหนึ่ง เพื่อสอนในเรื่องศีลธรรม การเสียสละ สอนธรรมะให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมได้ แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชาวบ้านอีสานอย่างแท้จริง

นอกจากอุปแต้มจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมชาวอีสานตอนกลางแล้ว ในปัจจุบันอุปแต้มก็มีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านศิลปกรรม ตลอดจนเนื้อหาสาระสำคัญต่าง ๆ ที่ปรากฏในอุปแต้ม เกิดการประยุกต์นำไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การถอดลวดลายจากอุปแต้ม ไปเป็นลวดลายบนผ้าไหมมัดหมี่ การนำภาพสัตว์ในวรรณกรรมสังขลีนไซ ไปเป็นสัตว์สัญลักษณ์ในงานและสถานที่สำคัญต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นผลสะท้อนว่าอุปแต้มยังมีบทบาทในการสื่อสารต่อสังคมอีสานอยู่ตลอดเวลา

อุปแต้มอีสานได้รับการยอมรับและยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะ สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ของศิลปกรรมท้องถิ่น แสดงถึงความเชื่อของสังคมวัฒนธรรมไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง สิมอีสานที่มีอุปแต้มเหล่านี้ นับวันจะเสื่อมโทรมขาดการอนุรักษ์ บูรณะ ปฏิสังขรณ์ และขาดการเอาใจใส่จากชุมชน แม้ว่าจะได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากรแล้วก็ตาม ทั้งนี้จากการประเมินเบื้องต้นพบว่า ปัญหาใหญ่อยู่ที่ท้องถิ่นไม่เข้าใจ ไม่เห็นคุณค่าของแหล่งศิลปกรรมท้องถิ่นของตน จึงไม่สามารถที่จะดูแลรักษา หรือมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลรักษาและอนุรักษ์เผยแพร่ไปสู่สังคมได้

การศึกษาอุปแต้มในเขตอีสานตอนกลาง ถือเป็นแหล่งที่รวบรวมข้อมูลเชิงสหวิทยาการทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา และด้านศิลปกรรม ผู้วิจัยมีความสนใจในการศึกษารูปแบบทางด้านศิลปกรรมของอุปแต้ม ซึ่งมีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะ นอกจากนั้นยังต้องการศึกษาหาความหมาย และภาพสะท้อนของสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาวที่ปรากฏในอุปแต้ม เป็นการศึกษาหาความรู้จากเรื่องราวในอดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่การอพยพย้ายถิ่นฐานของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาวในเขตอีสานตอนกลาง ศึกษาสภาพสังคมและการดำรงอยู่ของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวอีสานในอดีตในการสร้างสิมและการเขียนอุปแต้ม ตลอดจนบทบาทของอุปแต้มที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานตอนกลาง ในการศึกษาวิจัยนั้นนอกจากเป็นการก่อให้เกิดคุณค่าทางด้านศิลปกรรมแล้ว ยังทำให้ทราบถึงสภาพ

สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนแสดงถึงความสัมพันธ์ของฮูปแต้มและสังคมชาวอีสานตอนกลาง เมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันภาพที่ปรากฏในฮูปแต้มนั้นได้กลายเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมชาวอีสานตอนกลางได้เป็นอย่างดี

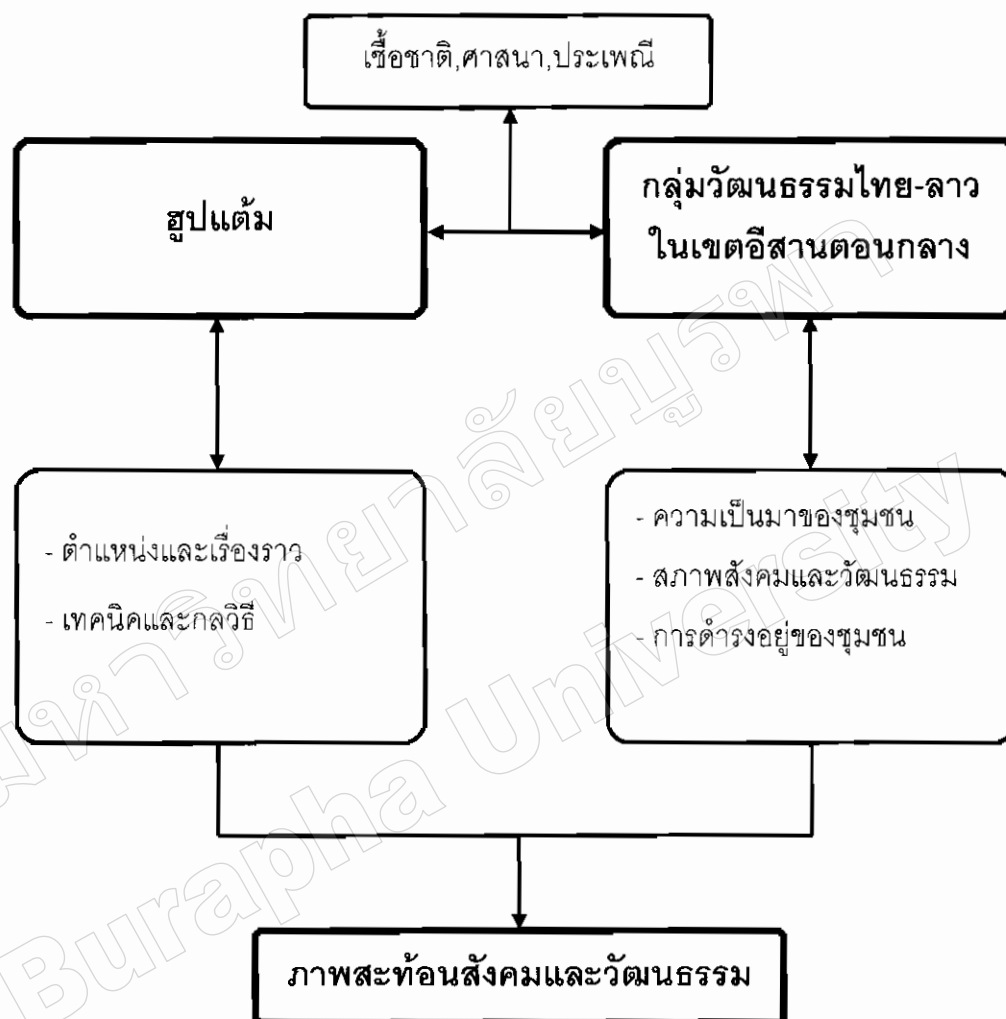
คำถามการวิจัย

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง เริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อใด ตลอดจนสภาพสังคมและการดำรงอยู่ของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว มีสภาพเป็นอย่างไร
2. คติความเชื่อของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง ส่งผลอย่างไรต่อรูปแบบและเรื่องราวของฮูปแต้ม และมีลักษณะเฉพาะต่างจากพื้นที่อื่นอย่างไร
3. ความสัมพันธ์ระหว่างฮูปแต้มกับชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาว ที่ปรากฏในฮูปแต้ม ในเขตอีสานตอนกลางมีลักษณะอย่างไร ตลอดจนสังคมมีการนำฮูปแต้มไปใช้อย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมา สภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนการดำรงอยู่ของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อ รูปแบบทางด้านจิตรกรรม และเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในฮูปแต้ม ในเขตอีสานตอนกลาง
3. เพื่อศึกษาภาพสะท้อนระหว่างฮูปแต้มกับชุมชน บทบาทและหน้าที่ของฮูปแต้มที่ปรากฏในชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง และการดำรงอยู่ของฮูปแต้มในอนาคต

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1-8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัยนี้เป็นเพียงกรอบแนวคิดเบื้องต้นโดยสังเขปเพื่อให้เข้าใจงานวิจัยนี้ในภาพรวม ดังนี้

ลักษณะการอพยพตั้งถิ่นฐานของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง ตั้งแต่อดีตมาจากสาเหตุหลายประการ ทั้งการอพยพย้ายถิ่นเพื่อหาที่อยู่ที่ทำกิน เหตุผลจากการเมืองการปกครองระหว่างประเทศ จนมีการอพยพย้ายถิ่นฐานในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้น

มา และมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนจากฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอีกหลายครั้งจนเป็นบ้านเมืองอีสานตอนกลางในปัจจุบัน ในการศึกษาจะใช้การศึกษาข้อมูลในส่วนของความเป็นมาของชุมชน สภาพสังคมและวัฒนธรรม และการดำรงอยู่ของชุมชนซึ่งมีการสืบทอดวัฒนธรรมมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง จึงได้สืบทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปกรรมแบบล้านช้างต่อมา

ในส่วนของอุปแต้มจะศึกษาดำรงและเรื่องราว เทคนิคและกลวิธีในการเขียน โดยอาศัยข้อมูลในส่วนของเชื้อชาติ ศาสนา และประเพณี ซึ่งชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง นับถือพุทธแบบชาวนบ้าน คือพุทธศาสนาที่ปรับเข้ากับจารีตของชาวนบ้านมุ่งที่จะสั่งสอนให้เป็นพลเมืองดีมากกว่าที่จะสอนให้ละโลกีย์ไปสู่นิพพานตามปรัชญาพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังนับถือผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า ผีแถน รวมทั้งผีไร่นา ฯลฯ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษยังมีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบัน และดำเนินชีวิตตามฮีตสิบสอง (ประเพณีในรอบ 12 เดือน) จึงส่งผลให้เกิดอุปแต้ม เพื่อให้มีบทบาทเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา สอนให้คนเป็นคนดีละเว้นความชั่ว ส่วนรูปแบบและเรื่องราวการเขียนอุปแต้มเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ เรื่องในทศชาติชาดก เรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมหรือนิทานพื้นบ้าน และเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวนบ้าน เขียนไว้บนผนังลิ่ม และอุปแต้มมีลักษณะเฉพาะต่างจากพื้นที่อื่น คือเขียนภาพโดยช่างพื้นบ้านแท้ ๆ

ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในอุปแต้ม สะท้อนออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การนับถือและศรัทธาในพระพุทธศาสนา การมีอาชีพเกษตรกรรมของชาวนบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน หรือแม้แต่วรรณกรรมพื้นบ้าน นอกจากจะปรากฏในอุปแต้มแล้ว ยังแสดงถึงสภาพของสังคมที่ดำรงอยู่จริง อุปแต้มนอกจากจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสังคมชาวอีสานตอนกลางแล้ว ในปัจจุบันอุปแต้มก็มีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นทางด้านศิลปกรรม ตลอดจนเนื้อหาสาระสำคัญต่าง ๆ ที่ปรากฏในอุปแต้ม เกิดการประยุกต์นำไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การถอดลวดลายจากอุปแต้ม ไปเป็นลวดลายบนผ้าไหมมัดหมี่ การนำภาพสัตว์ในวรรณกรรมสังข์สินไซ ไปเป็นสัตว์สัญลักษณ์ในงานและสถานที่สำคัญต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นผลสะท้อนว่าอุปแต้มยังมีบทบาทในการสื่อสารต่อสังคมอีสาน และแสดงให้เห็นถึงความมีอัตลักษณ์เฉพาะตน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. งานวิจัยนี้จะทำให้ทราบถึงความเป็นมา พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนการดำรงอยู่ของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง
2. งานวิจัยนี้จะทำให้ทราบถึงคติความเชื่อ รูปแบบทางด้านจิตรกรรม และเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในอุบะแต้ม ในเขตอีสานตอนกลาง
3. งานวิจัยนี้จะทำให้เห็นถึงภาพสะท้อนระหว่างอุบะแต้มกับชุมชน บทบาทและหน้าที่ของอุบะแต้มที่ปรากฏในชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง และการดำรงอยู่ของอุบะแต้มในอนาคต
4. งานวิจัยนี้เป็นการศึกษางานด้านศิลปกรรมโดยไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะรูปแบบและสุนทรียศาสตร์ แต่เป็นการศึกษาในเชิงสหวิทยาการ อันจะนำไปสู่องค์ความรู้ที่หลากหลาย
5. งานวิจัยนี้จะเป็นการสืบทอด และอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาวอีสานเพื่อให้คงอยู่คู่ผืนแผ่นดินอีสาน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาอุบะแต้ม เน้นศึกษาเฉพาะวัดที่มีอุบะแต้มที่มีรูปแบบพื้นบ้าน (Folk arts) เขียนโดยช่างพื้นบ้าน โดยศึกษาความเป็นมา สภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนการดำรงอยู่ของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ศึกษาวิเคราะห์แนวคิด รูปแบบทางด้านศิลปกรรม และตีความเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในอุบะแต้ม และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอุบะแต้มกับชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการเขียนอุบะแต้ม ตลอดจนภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาว ที่ปรากฏในอุบะแต้มในเขตอีสานตอนกลาง

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตด้านพื้นที่ที่ทำการศึกษาคือ วัดที่ปรากฏอุบะแต้มในเขตอีสานตอนกลาง ได้แก่ วัดใน จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่

2.1 จังหวัดกาฬสินธุ์

2.1.1 วัดประสิทธิ์ไธยาราม บ้านหนองสอ ตำบลลำปาว อำเภอเมือง

2.1.2 วัดอุดมประหารราษฎร์ บ้านนาจารย์ ตำบลนาจารย์ อำเภอเมือง

2.2 จังหวัดขอนแก่น

2.2.1 วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง

2.2.2 วัดมัชฌิมาวชิราราม บ้านลาน อำเภอบ้านไผ่

2.2.3 วัดสนวนวาริพัฒนาราม บ้านหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

2.2.4 วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคูณ อำเภอหนองสองห้อง

2.3 จังหวัดมหาสารคาม

2.3.1 วัดโพธาราม บ้านดงบัง ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน

2.3.2 วัดป่าเรไร (วัดบ้านหนองพอก) บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน

2.3.3 วัดยางทองวราราม ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ

2.3.4 วัดตาลเรื่อ บ้านโคกกลาง อำเภอโกสุมพิสัย

2.4 จังหวัดร้อยเอ็ด

2.4.1 วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

2.4.2 วัดไตรภูมิคุณาจารย์ บ้านตากแดด อำเภอสุวรรณภูมิ

2.4.3 วัดใต้สูงยาง ตำบลหัวโทน อำเภอสุวรรณภูมิ

2.4.4 วัดประตูลี้ อำเภอธวัชบุรี

2.4.5 วัดจักรวาฬภูมิพินิจ บ้านหนองหมื่นถ่าน อำเภออาจสามารถ

2.4.6 วัดมาลาภิรมย์ บ้านหนองहुลิง อำเภอโพธิ์ชัย

3. ขอบเขตด้านเวลา

ขอบเขตด้านเวลา คือ ศึกษาในช่วงเวลาการอพยพของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว เข้ามายังดินแดนอีสานตอนกลาง ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา แล้วศึกษาในช่วงเวลาของการสร้างอุปแต้ม ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงปัจจุบัน

นิยามศัพท์เฉพาะ

ลิม หมายถึง อาคารที่เป็นโบสถ์ หรือพระอุโบสถ “ลิม” เป็นชื่อเรียกในภาษาถิ่นของชาวอีสาน มาจากภาษาบาลีว่า “ลิมมา” แปลว่า เขต ภาษากลางมักใช้คำว่า “พัทธลิมมา” คือการผูกเขต หรือการกำหนดเขต

อุปแต้ม หมายถึง ภาพจิตรกรรมฝาผนัง คำว่า “อุป” แปลว่า รูปหรือภาพ ส่วนคำว่า “แต้ม” แปลว่า การระบายสี

ภาพสะท้อน หมายถึง ปรากฏการณ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาว ที่ปรากฏในอุปแต้ม ในเขตอีสานตอนกลาง

อีสานตอนกลาง หมายถึง บริเวณตอนกลางของภาคอีสาน ได้แก่ บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดขอนแก่น

อัตลักษณ์ หมายถึง คุณลักษณะเฉพาะตัวของอุปแต้มในเขตอีสานตอนกลาง ซึ่งสะท้อนลักษณะเฉพาะของสังคม ชุมชน เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่น และศาสนา ฯลฯ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนี้จะให้ข้อมูลที่เป็นแนวคิด ทฤษฎีหรือความรู้ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เอกสารและงานวิจัยที่ใช้ในการศึกษาวิจัยนี้มีดังนี้

1. อุปแต้ม (จิตรกรรมฝาผนังอีสาน)
2. ทฤษฎีอัตลักษณ์
3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ชุมชน สังคมและวัฒนธรรม

ไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง

4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทางด้านจิตรกรรมฝาผนังอีสาน (อุปแต้ม)

1. อุปแต้ม (จิตรกรรมฝาผนังอีสาน)

ผ้าพระเวส : ต้นเค้างานจิตรกรรมฝาผนังอีสาน ภาพบนผืนผ้าพระเวสเป็นภาพวาดเรื่องเวสสันดรชาดกบนผืนผ้าดิบหรือผ้าใบ มีขนาดของหน้ากว้างเท่ากับขนาดมาตรฐานของความกว้างของผ้าดิบทั่ว ๆ ไป ผ้าดิบนี้จะเป็นผ้าพื้นสีฝ้ายไม่มีการย้อมสี ใช้ในงานบุญพระเวสหรือบุญเดือนสี่

บุญพระเวสเป็นงานบุญประจำปีสำคัญของชาวอีสาน ตามตำนานที่กล่าวถึงในหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสนกล่าวว่า ครั้งหนึ่งพระมาลัยเถระขึ้นไปไหว้พระธาตุจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบกับพระศรีอริยเมตไตรยผู้ซึ่งจะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระองค์ได้สั่งความมากับพระมาลัยให้บอกมนุษย์ว่าถ้าต้องการพบและร่วมเกิดในสมัยพระองค์ก็ให้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรชาดกจบภายในวันเดียว จากตำนานนี้ชาวพุทธได้กำหนดงานบุญมหาชาติขึ้นทำเป็นงานประเพณีทุกปี ในงานบุญพระเวส ชาวอีสานจะมารวมกันที่หอแจกหรือศาลาการเปรียญเพื่อจัดเตรียมเครื่องสักการะอันได้แก่ข้าวตอกดอกไม้อูปเทียน พุง (ธง) อย่างละพัน พุงใหญ่ 8 อันปักไว้ 8 ทิศ รอบศาลา ตั้งหม้อน้ำมนต์ 4 หม้อ แล้วปลูกหออุปคุตทางทิศตะวันออกของศาลา เวลาบ่าย 4 โมงจะมีการแห่พระเวสเข้าเมือง โดยทางวัดจะตีกลองโฮมพระสงฆ์และญาติโยมจะไปรวม

ที่วัดจัดเอาซอง กลองและธรรมาสน์พร้อมด้วยพระพุทธรูปไปที่ชายป่ามีการสวดเพื่อเชิญพระเวส
เข้าเมือง และมีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญพระเวส

ภาพที่ 1-9 ขบวนแห่ผ้าพระเวส ที่บ้านกุดกว้าง ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ในขบวนแห่แบบนี้บางบ้านจะวาดภาพเรื่องเวสสันดรชาดกตั้งแต่ต้นจบจบลงบนผืน
ผ้าที่เรียกกันว่า “ผ้าพระเวส” โดยใช้คนจำนวนมากช่วยกันจับผ้าไว้แห่จากชายป่าเข้ามาในบ้าน
นำมาโอบล้อมศาลาที่เตรียมสำหรับการเทศน์ ลักษณะการเช่นนี้มองเผิน ๆ ก็เหมือนกับเป็นภาพที่
เขียนบนผืนผนังเพราะโดยปกติผนังของลิมก็ใช้สีขาวเป็นพื้นดูเดียวกับผืนผ้า ฉะนั้นจึงอาจเป็นไปได้
ว่าการแต้มภาพบนผนังลิมหรือหอแจกในสมัยหลังได้รับอิทธิพลมาจากผ้าพระเวสที่นำมา
ประดับศาลา ฮูปแต้มที่มีลักษณะคล้ายกับพระเวสได้แก่ฮูปแต้มที่วัดโพธาราม บ้านดงบัง
มหาสารคาม ฮูปแต้มที่วัดพุทธสีมา บ้านฝั่งแดง นครพนม และวัดสนวนวาริพัฒนาราม อำเภอ
บ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

1.1 องค์ประกอบศิลป์

รูปแบบและกรรมวิธีการจัดองค์ประกอบศิลป์ในฮูปแต้มอีสานไม่มีกฎเกณฑ์
ตายตัว ข้างแต่มีอิสระเสรีในการแสดงออกอย่างเต็มที่ ข้างแต่คนเดียวกันหากไปเขียนภาพ ณ
สถานที่ต่างกันรูปลักษณะขององค์ประกอบศิลป์รวมทั้งรายละเอียดก็จะแตกต่างกันออกไป ข้าง
แต่จะเลือกสรรเรื่องราวจากพุทธประวัติหรือจากวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะส่วนหรือตอนที่ข้าง

แต่มีประทับใจนำมาพรรณนาด้วย เส้นสี และองค์ประกอบภาพที่ต่อเนื่องกันไป จากภาพหนึ่ง เชื่อมต่อกับอีกภาพหนึ่ง เพื่อสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการ มองเห็นความงามทาง สุนทรียศาสตร์และคุณค่าทางคุณธรรมที่แฝงอยู่ในปฐมธาดุทัศนศิลป์ เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะ จบในตัวของมันเอง

ภาพที่ 1-10 การจัดองค์ประกอบรูปแต้มของช่างพื้นบ้าน

องค์ประกอบภาพส่วนรวมในรูปแต้มอีสานคล้ายกับการแสดงหนังตะลุง ผืนผนัง ภายในและภายนอกของสิมคือ จอหนัง ตัวละครที่กำลังแสดงอิริยาบถต่าง ๆ ตามท้องเรื่องคือตัวหนังตะลุงที่ช่างแต้มนำมาประดับบนผืนผนัง จากตอนหนึ่งเชื่อมต่อกันอีกตอนหนึ่ง ใกล้เคียง ๆ กับเนื้อเรื่องแต่ละตอนจะมีคำบรรยายภาพด้วยตัวอักษรกำกับไว้ด้วย ช่างแต้มจะใช้เส้นแถบเป็นสิ่งแทนการค้นเรื่องแต่ละตอน ช่องว่างจะเกิดคุณค่าคล้ายกับที่พัสลายตาคล้ายกับการเว้นวรรคของประโยค หรือการขึ้นบรรทัดใหม่ของคอลัมน์ในการเขียนหนังสือ ผืนผนังหรือฉากหลังไม่มีการลวดลายด้วยสีหนัก จะรองพื้นด้วยสีขาวล้วนหรือขาวนวล ช่างแต้มจะร่างรูปทรงของตัวละครต่าง ๆ ลงบนพื้นผนังสีขาวนั้น มีการลงสีตกแต่งเครื่องประดับตัดเส้นลงรายละเอียดในแง่มุมบางส่วนเฉพาะส่วนที่เป็นรูปทรงของตัวละคร จุดเด่นขององค์ประกอบภาพจึงอยู่ที่ตัวละคร บรรยายากาศของภาพก็ดูสว่างสดใส รูปแต้มลักษณะเช่นนี้พบมากในบริเวณแถบจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อันเป็นจังหวัดในกลุ่มอีสานกลาง สิมบางหลังช่างแต้มจะระบายสีบาง ๆ มีน้ำหนักอ่อน ๆ บริเวณ

ใกล้เคียงกับตัวภาพหรือตัวละคร ทำให้เกิดความเด่นชัดมากขึ้นมีคุณค่าทางสุนทรียภาพ เกิดความรู้สึกนุ่มนวลมากกว่าที่เป็นสีขาวโดด ๆ

กรรมวิธีการเขียนภาพบนพื้นผนังที่ใช้สีขาวนวลเป็นสีพื้นเช่นนี้เป็นเทคนิค เคยใช้ในศิลปกรรมสมัยอยุธยา ที่มีชื่อเสียงและมีลักษณะเด่นมากก็คือ ภาพเขียนจากวัดเกาะแก้วสุทธาราม อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี และวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพฯ หรือเป็นแนวเดียวกับการเขียนภาพในสมุดข่อยซึ่งต่างไปจากการเขียนภาพสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่มักจะรองพื้นจากหลังด้วยสีคล้ำเข้มในเบื้องต้นแล้วจึงเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป ทำให้ภาพของตัวละครลอยเด่นออกมาจากฉากหลัง เกิดน้ำหนัก (Value) อ่อนแก่ชัดเจน เทคนิคลักษณะนี้เหมาะสมกับอาคารที่มีฝาผนังกว้างขวาง มีหน้าต่างที่ให้แสงผ่านเข้าภายในตัวอาคารได้สะดวก ช่างแต้มอีสานได้ตระหนักถึงเหตุผลที่ว่าต้องพยายามสร้างบรรยากาศภายในตัวอาคารให้เกิดความสว่างให้มากที่สุด โดยให้พื้นผนังมีสีขาวนวล แล้วเขียนภาพตัวละครซ้อนทับลงไป

1.2 สี

สีที่ช่างแต้มชาวอีสานใช้เป็นสีธรรมชาติ และสีเคมี
สีธรรมชาติ ได้แก่ สีคราม จากต้นคราม สีเหลือง จากยางต้นรง สีแดงหรือสีน้ำตาลแดง จากดินแดงประสานกับยางบง สีเขียว เป็นสีผสมระหว่าง สีครามและสีเหลือง สีดำ จากเขม่าไฟนำมาบดปนให้ละเอียดหรือหมักแห้งจากจีน สีขาว จากการฝนหอยกี้ (หอยชนิดหนึ่งในแม่น้ำโขง)

สีเคมี ได้แก่ สีบรรจุของตราสติกเกอร์

ตัวเชื่อมหรือตัวประสาน

ระหว่างสีกับผนังช่างแต้มจะใช้ยางบง หรือยางมะตูมผสมน้ำ แล้วนำมาผสมกับสีฝุ่นที่บดละเอียดแล้ว บางครั้งก็ใช้ไข่สัตว์ พูกัน ใช้รากดอกเกด (ดอกลำเจียก) นำมาทุบส่วนปลายแล้วใช้ระบายสี

1.3 ช่างแต้ม

ช่างแต้มในงานอุปแต้มอีสานเป็นทั้งฆราวาสและพระภิกษุผู้ซึ่งใช้ชีวิตความเป็นอยู่ผูกพันกับธรรมชาติในสังคมชนบท

ช่างแต้มมีความเชื่อว่าจะเป็นบุญกุศลหากได้ถ่ายทอดคุณธรรมที่แฝงอยู่ในพุทธประวัติและวรรณกรรมพื้นบ้านอันเป็นที่นิยมของชาวบ้านไว้ในอุปแต้ม

ชูปแต้มจึงเปรียบได้กับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่นำวจิตใจผู้คนที่พบเห็นเกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสี

ช่างแต้มมีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบกับวัสดุอุปกรณ์และความชำนาญที่ต้องการสร้างสมด้วยตนเอง ซึ่งมีผลให้เกิดรูปแบบชูปแต้มอีสาน

ประการแรก พื้นที่ที่ใช้ในการแต้มภาพมีขนาดย่อมทำให้เกิดมุมมองภาพที่จำกัด ซึ่งสืบเนื่องมาจากขนาดของลิมที่มีขนาดเล็ก

ประการที่ 2 วัสดุอุปกรณ์ซึ่งประกอบด้วย สี ตัวประสาน พู่กัน ส่วนใหญ่แล้วล้วนเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเสาะหามาด้วยตนเอง และเป็นวัสดุพื้นบ้านที่ได้มาจากธรรมชาติ

ประการที่ 3 เทคนิควิธีการ ช่างแต้มส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดกันในหมู่เครือญาติจากพ่อมายังลูก ลุงมายังหลาน เป็นต้น

ประการที่ 4 ช่างแต้มลิมหลังหนึ่ง ๆ มีจำนวนหลายคน มักจะมีช่างแต้มผู้มีฝีมือเพียงคนเดียวเป็นหัวหน้างาน นอกนั้นเป็นลูกมือ ดังนั้นภาพแต้มจึงมีฝีมือไม่สม่ำเสมอทุกผนัง ลิมหลังหนึ่งอาจมีภาพเด่นเพียง 2 ด้านหรือด้านเดียวเท่านั้น

ช่างแต้มจึงเปรียบได้กับสื่ออันสำคัญที่จะเป็นตัวเชื่อมโยง โนม่นำวจิตใจผู้คนที่พบเห็นเกิดอารมณ์ความรู้สึก เกิดรสของความสนุกสนาน และเข้าถึงสาระแห่งคุณธรรมที่อ่านได้จากเส้นและสีช่างแต้มมีความเข้าใจในคุณลักษณะของความงามที่เกิดจากความเรียบง่ายอันเป็นคุณสมบัติของศิลปะพื้นบ้าน ทั้งนี้อาจเกิดจากมูลเหตุและข้อจำกัดบางประการ ประกอบด้วย วัสดุอุปกรณ์และความชำนาญที่ต้องการสร้างสมด้วยตนเองซึ่งมีผลให้เกิดรูปแบบชูปแต้มอีสาน

ช่างแต้มในงานชูปแต้มอีสาน อาจจำแนกตามลักษณะงานออกได้เป็น 3 กลุ่ม

1. กลุ่มช่างพื้นบ้านแท้ ๆ คือ ช่างที่ถ่ายทอดและฝึกฝนกันอยู่ในท้องถิ่น ลักษณะงานจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านแท้ ๆ ซึ่งได้แก่ ช่างแต้มในเขตจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ด

2. กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงกรุงเทพฯ คือ ช่างที่เคยไปกรุงเทพฯ อาจเป็นช่างหลวงหรือที่ได้รับการฝึกฝนจากช่างหลวง ลักษณะภาพจึงเป็นลักษณะคล้ายกับภาพจิตรกรรม

ฝาผนังแบบประเพณีนิยม ผสมผสานกับเนื้อหาสาระและเทคนิควิธีการของพื้นบ้าน ซึ่งได้แก่ ช่างแต้มในเขตจังหวัดนครราชสีมา

3. กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมผสมล้านช้าง-กรุงเทพฯ ซึ่งได้แก่ ช่างแต้มในแถบจังหวัดริมแม่น้ำโขง คือจังหวัดหนองคาย นครพนม มุกดาหาร และอุบลราชธานี มีพระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นช่างใหญ่ของกลุ่มนี้ ลักษณะภาพของกลุ่มนี้บางภาพได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมหลวงกรุงเทพฯ เช่น ภาพจับเรื่องรามเกียรติ์ที่วัดหัวเวียงรังสี อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม (สันนิษฐานว่าเป็นฝีมือของหลวงชาญอักษร) ภาพพุทธประวัติในวัดสิมโพรค์คำ บ้านน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม (ฝีมือนายลี) แต่หลาย ๆ ภาพก็แสดงลักษณะวัฒนธรรมล้านช้าง เช่น ฐานที่วิหารวัดโพธิ์ชัยนาฬิง อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย ช่างแต้มกลุ่มนี้จึงเป็นช่างแต้มท้องถิ่นที่สืบทอดวัฒนธรรมเดิมของตน ขณะเดียวกันก็ได้เรียนรู้รับถ่ายทอดลักษณะการเขียนภาพแบบอย่างของกรุงเทพฯ เอาไว้ด้วย ช่างกลุ่มนี้นอกจากจะฝากฝีมือไว้ตามสิมแถบฝั่งซ้ายลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว บางคนยังข้ามไปวาดภาพไว้ตามผนังสิมที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอีกด้วย

1.4 ตัวอักษรที่พบในรูปแต้ม

สิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ของรูปแต้มอีกอย่างหนึ่งก็คือ ตัวอักษรบรรยายภาพซึ่งมีทั้งตัวอักษรธรรม หรืออักษรไทยน้อยและอักษรปัจจุบัน อักษรเหล่านี้เป็นตัวเสริมให้ผู้ชมภาพเกิดความเข้าใจในภาพ บางคำแสดงจากของเรื่อง ตัวอักษรไทยปัจจุบันเป็นตัวอักษรที่เติมเข้าไปใหม่เนื่องจากชาวบ้านในปัจจุบันน้อยคนที่จะอ่านตัวอักษรแบบเดิมได้

ภาพที่ 1-11 ตัวอักษรธรรมที่ปรากฏในรูปแต้ม

ภ	๒	ค	ง	จ	๕
ก	๓	ก	ง	ฉ	๕, ๖
ด	๓	ภ	๗	๘	๖
ค	๓	ค	๓	๓	๖
อ	๓	อ	๓	อ	๖
ป	๓	ป	๓	ป	๖
ย	๓	ย	๓	๓	๖
ส	๓	ส	๓	๓	๖
อ	๓	อ	๓	๓	๖
ก	๓	ก	๓	๓	๖

ภาพที่ 1-12 ลักษณะตัวอักษรธรรมกับตัวอักษรไทย

1.5 วัดที่ปรากฏในรูปธรรม

จากการสำรวจวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานพบว่า วัดต่าง ๆ เหล่านี้มีรูปแบบของสิม และลักษณะของรูปธรรมแบ่งย่อยออกตามสภาพภูมิศาสตร์ได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1.5.1 กลุ่มลุ่มแม่น้ำโขง ได้แก่ วัดในเขตจังหวัดเลย หนองคาย นครพนม มุกดาหาร สกลนคร และอุบลราชธานี

1.5.2 กลุ่มอีสานกลาง ได้แก่ วัดในเขตจังหวัดขอนแก่น อุดรธานี กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และชัยภูมิ

1.5.3 กลุ่มอีสานใต้ ได้แก่ วัดในเขตจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 35-39)

1.6 เรื่องราวที่ปรากฏในรูปธรรม

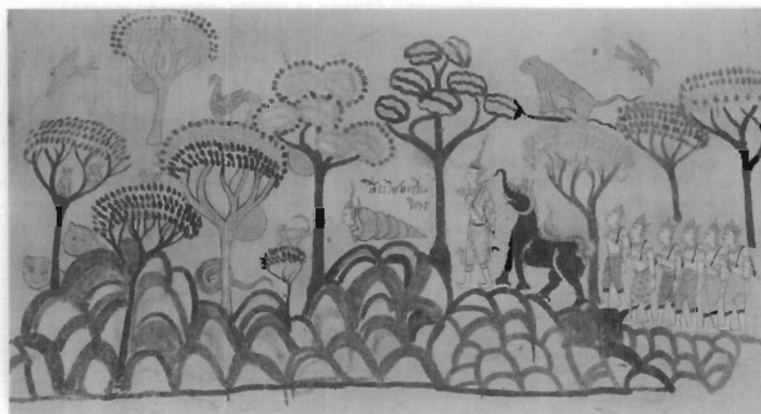
เรื่องราวที่ปรากฏในรูปธรรมนั้น ยากแก่การที่จะแยกออกเป็นหมวดเป็นหมู่ว่าผนังแต่ละด้านนิยมเขียนเรื่องอะไร ส่วนมากจะเขียนปะปนกันไปตามความพอใจของช่างเขียน จะบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ โดยเป็นเรื่องที่อยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน เป็นเรื่องที่ช่างประทับใจและเลื่อมใส

ศรัทธา หากแบ่งเรื่องราวในสุปแต่้มเป็นหมวดใหญ่ ๆ ก็แบ่งได้เป็น 3 หมวด คือ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ เรื่องในทศชาติชาดกโดยเฉพาะเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องที่พบมากที่สุด เรื่องราวของพระสาวก พระมาลัย อติตพุทธ เทพชุมนุม เป็นต้น เรื่องประเภทนี้มีอยู่แทบทุกวัดที่มีสุปแต่้ม เรื่องที่เกี่ยวกับศาสนานี้ข้างจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษ โดยจะให้พื้นที่ในการเขียนมาก ส่วนใหญ่จะเขียนไว้ที่ผนังด้านในและเขียนด้วยความประณีตให้สีสันทวยงาม

ภาพที่ 1-13 ภาพเรื่องราวพุทธประวัติที่ปรากฏในสุปแต่้ม

เรื่องที่เป็นนิทานประโลมโลกหรือวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น ลินไซ พระลักพระลาม อรพิมพ์ปาจิตต์ กาละเกด สุริวงศ์ จันทโครบ เป็นต้น เรื่องเล่าของท้องถิ่นนี้จะบอกได้ว่าชาวบ้านย่านนั้นชอบนิทานเรื่องใด รูปจากนิทานส่วนใหญ่พบที่ผนังด้านนอกแต่ก็มีบางวัดที่วาดไว้บนผนังด้านใน

ภาพที่ 1-14 ภาพเรื่องราววรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน เรื่องลินไซ

และเรื่องราวที่แสดงวิถีชีวิตชาวบ้าน รูปวิถีชีวิตชาวบ้านส่วนใหญ่จะแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องหลัก เช่น พุทธประวัติ ชาดก เรื่องเล่าวรรณกรรมท้องถิ่น การถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตชาวบ้านนั้นช่างแต้มทำ 2 ลักษณะ คือ วาดรูปชีวิตชาวบ้านเพื่อสื่อเรื่องราวโดยตรง ลักษณะนี้รูปที่วาดไม่เกี่ยวข้องกับหรือไม่จำเป็นต้องมีในเนื้อเรื่องหลัก แต่ช่างแต้มเจตนานำมาเขียนแทรกไว้เพื่อบอกเล่าโดยตรง อีกลักษณะหนึ่งคือไม่เจตนาวาดเพื่อสื่อเรื่องราว รูปประเภทนี้สะท้อนชีวิตชาวบ้านโดยทางอ้อม โดยรูปจะเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องหลัก แต่ช่างแต้มใส่ลักษณะสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและการรับรู้ของตนลงไป เช่น วาดพระนางมัทรีนั่งขึ้นลายล่องหนบกะตาไปหาผลไม้ วาดอาศรมพระเวสสันดรเป็นเฮือนอีสาน วาดบ้านซุกเป็นตูป วาดภวนะใส่น้ำของนางอมิตตดาเป็นครุฑ เป็นต้น

ภาพที่ 1-15 ภาพแสดงหญิงสาวหาบกะตา (ตะกร้า) ไปหาผลไม้

เรื่องราวที่ถ่ายทอดในรูปแต้มมีทั้งเรื่องที่มุ่งสอนศีลธรรมและเรื่องที่ทำให้ความบันเทิงใจ ช่างแต้มมักนำเอาตอนที่มีความสำคัญหรือเป็นที่นิยมของคนในชุมชนมาวาด แต่การจัดวางรูปเพื่อบอกเล่าเรื่องราวจะเป็นไปอย่างอิสระ อาจไม่ไล่เรียงตามเหตุการณ์ในท้องเรื่อง แต่ผู้ดูจะเข้าใจเพราะมีประสบการณ์ร่วมกัน (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, หน้า 44-45)

2. ทฤษฎีอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ (Identity) เป็นความรู้สึกนึกคิดที่บุคคลมีต่อตนเองว่า “ฉันคือใคร” ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น โดยผ่านการมองตนเองและการที่คนอื่นมองเรา อัตลักษณ์ต้องการความตระหนัก (Awareness) ในตัวเราและพื้นฐานของการเลือกบางอย่าง นั่นคือเราจะต้องแสดงตนหรือยอมรับอย่างตั้งใจกับอัตลักษณ์ที่เราเลือก ความสำคัญของการแสดงตนก็คือ การระบุได้ว่าเรามีอัตลักษณ์เหมือนกลุ่มหนึ่งและมีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไร และ “ฉันเป็นใคร” ในสายตาคนอื่น

คำว่า “อัตลักษณ์” หมายถึง คุณสมบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลหรือสิ่งนั้น ในพจนานุกรมภาษาไทย-อังกฤษ หรือ อังกฤษ-ไทย คำแปลของ Identity คือคำว่า “เอกลักษณ์” ซึ่งตรงกับความหมายของคำนี้ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ นั่นก็คือสิ่งที่เป็นคุณสมบัติของคนหรือสิ่งหนึ่ง และมีนัยขยายต่อไปว่าเป็นคุณสมบัติเฉพาะสิ่งนั้น ที่ทำให้สิ่งนั้นโดดเด่นขึ้นมาหรือแตกต่างจากสิ่งอื่น ทว่าในแวดวงสังคมศาสตร์ปัจจุบัน ความหมายนี้แปรเปลี่ยนไปแล้ว แนวโน้มทางทฤษฎียุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ทำให้เกิดการตั้งคำถามอย่างมากกับวิธีการมองโลก การเข้าถึง “ความจริง” ของสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งที่เชื่อกันว่าเป็นความจริงที่เป็น “แก่นแกน” ของปัจเจกบุคคล วิธีคิดในกระแสหรือถ้อยความเชื่อเกี่ยวกับคุณสมบัติแก่นแกนของปัจเจกภาพ ความเป็นปัจเจกกลายเป็นเรื่องของการนิยามความหมายซึ่งสามารถเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปได้ตามบริบท มันทมิได้หมายถึงคุณสมบัติเฉพาะอีกต่อไป ดังนั้นคำว่า “อัตลักษณ์” ดูจะเหมาะสมกว่า “เอกลักษณ์” ในความหมาย Identity ในปัจจุบัน (อภิญา เพ็ญพัสกุล, 2546, หน้า 1)

คำว่า “อัตลักษณ์” มีความแตกต่างจากคำว่า “บุคลิกลักษณะ” เนื่องจากบุคคลอาจมีความเหมือนกันได้ในแง่ของบุคลิกลักษณะ เช่นการมีนิสัยหรือลักษณะบางอย่างที่อาจจะเหมือนกันได้ แต่การเหมือนกันในด้านอัตลักษณ์ของบุคคลนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกร่วมกันในด้าน การตระหนักรู้บางอย่างเกี่ยวกับตัวตนของเรา หมายถึงการยอมรับในความเป็นตัวตน ประกอบเข้ากับการแสดงตัวตน (Making oneself) ให้เห็นว่ามีเหมือนกันหรือแตกต่างอย่างไรกับกลุ่มอื่นหรือบุคคลอื่น

การที่เราเลือกนิยามความหมายของตนเองและแสดงตนเองต่อบุคคลหรือสังคมว่าเราเป็นใครนั้น เป็นกระบวนการของการเลือกใช้และแสดงออกซึ่งจะทำให้รู้ว่าเราเหมือนหรือแตกต่างจากคนอื่นหรือกลุ่มอื่นอย่างไรโดยผ่านระบบของการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) ซึ่งเป็นสิ่งที่ประกอบกันทั้งด้านอารมณ์ความรู้สึกภายในตัวเราและกระบวนการของโลกภายนอกที่เราเกี่ยวพัน

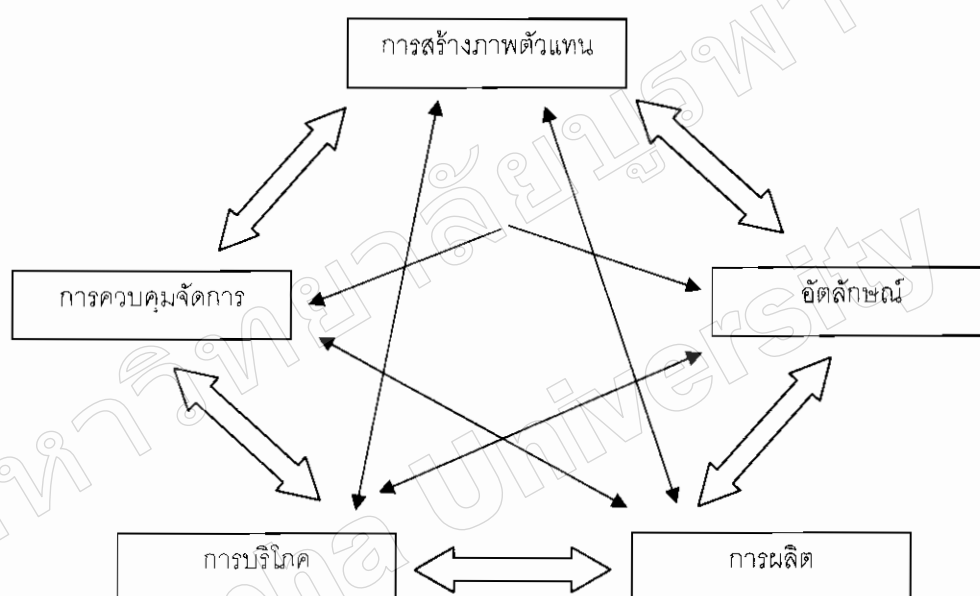
เพราะมนุษย์เลือกใช้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายที่เกี่ยวกับตนเองทั้งในกระบวนการที่เขาสัมพันธ์กับโลกและในส่วนของตัวตนที่มันซ้อนทับกันอยู่ ดังนั้นจึงมีการจัดแบ่งประเภทของอัตลักษณ์เป็น 2 ระดับคือระดับอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal identity) และระดับอัตลักษณ์ทางสังคม (Social identity) เช่น การที่สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่และตำแหน่งทางสังคมให้กับเรา บทบาทความเป็นลูก ความเป็นเพื่อน หรือตำแหน่งในที่ทำงาน ระบบคุณค่าที่ติดตัวเรามาตั้งแต่เกิด ทำให้เราเรียนรู้และเลือกที่จะนิยามตนเองให้เหมาะสมในสังคม และมีการเลื่อนไหลปรับเปลี่ยนไปตามบริบท เช่นเมื่ออยู่ในครอบครัวก็จะมีบทบาทเป็นลูก เป็นพี่น้อง บางครั้งบทบาทและตำแหน่งอาจซ้อนทับกัน เช่นเราเป็นนักศึกษาในขณะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มเพื่อนในชั้นเรียน เป็นต้น อัตลักษณ์ที่เราเลือกหยิบมาใช้ในการนิยามตนเองทั้งต่อสังคมและต่อตัวเรานั้นเกิดขึ้นได้โดยผ่านระบบการสร้างภาพแทนความจริง (Representation) เพราะการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ จะกระทำโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ที่หลากหลายรูปแบบ เช่นบุคคลเลือกแต่งกายเพื่อแสดงความเป็นสมาชิกของสถาบัน หรือแต่ละสถานศึกษามีการเลือกใช้สี สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายที่แตกต่างกันออกไป ก็เพื่อแสดงความเป็นตัวตนให้กับบุคคลรับรู้ แต่อย่างไรก็ตาม การที่เรามองตัวเราและพยายามเลือกนิยามความหมายเพื่อแสดงความเป็นตัวตนของแต่ละบุคคลกับสิ่งที่คนอื่นมองเห็นในตัวเราว่าอย่างไรนั้นมันอาจไม่สอดคล้องกันเสมอไป

อัตลักษณ์เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ทั้งระหว่างบุคคลในสังคมและภายในตัวบุคคลเอง ในแต่ละบุคคลอาจมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย แต่จะมีการเลือกเอาเพียงอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งที่ตนยอมรับเพื่อนำมาใช้ภายใต้เงื่อนไขของบริบทในช่วงเวลาและพื้นที่ และอัตลักษณ์นี้อาจถูกกำหนดได้ทั้งจากบุคคลเป็นผู้กำหนดตนเองหรือถูกกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลโดยสังคมก็ได้ การกำหนดอัตลักษณ์นี้เกิดขึ้นบนกระบวนการคิดเกี่ยวกับระบบของความแตกต่าง ระบบของความหลากหลาย และการตั้งคำถามว่าอัตลักษณ์ที่จะสร้างขึ้นนั้นมีความเชื่อมโยงกับสังคมอย่างไร

ดังนั้นอัตลักษณ์กับสังคมจึงเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก เนื่องจากการนิยามความเป็นตัวตนของอัตลักษณ์นั้นต้องมีการอ้างอิงกับสังคม แม้จะเป็นในระดับตัวบุคคลก็ยังคงมีการนิยามตนเองว่ามีตำแหน่งแห่งที่ หรือมีบทบาทอย่างไรในสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่

อัตลักษณ์นั้นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นลอย ๆ ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากการสร้างของวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่ง และวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งที่ก่อสร้างทางสังคม (Social construct) นอกจากนี้วัฒนธรรมก็ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งหรือตายตัว หากแต่มีรูปแบบเป็นวงจรที่เรียกว่า

“วงจรแห่งวัฒนธรรม” (Circuit of culture) ดังนั้นอัตลักษณ์ทั้งหลายจึงมีกระบวนการถูกผลิต (Produced) ให้เกิดขึ้น สามารถถูกบริโภค (Consumed) และถูกควบคุมจัดการ (Regulated) อยู่ในวัฒนธรรมเหล่านั้น และทั้งนี้ยังมีการสร้างความหมายต่าง ๆ (Creating meanings) ผ่านทางระบบต่าง ๆ ของการสร้างภาพตัวแทน (Symbolic systems of representation) ที่เกี่ยวกับตำแหน่งที่ต่าง ๆ ทางอัตลักษณ์อันหลากหลายที่เราเลือกใช้ หรือนำเอามาสร้างเป็นอัตลักษณ์ของเรา

ภาพที่ 1-16 วงจรแห่งวัฒนธรรม (Circuit of culture) (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2550)

ในการนำทฤษฎีเรื่องอัตลักษณ์เข้ามาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับอุปถัมภ์ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาต้องการนำเอาหลักแนวคิดที่เกี่ยวข้อง เพียงเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาอุปถัมภ์ในเขตอีสานตอนกลาง ว่ามีลักษณะที่แตกต่างจากพื้นที่อื่นอย่างไร แล้วเราจะนำเอาคุณค่าหรือตัวตนที่มีของอุปถัมภ์ในเขตอีสานตอนกลางออกมานำเสนอในรูปแบบใด

3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ชุมชน สังคมและวัฒนธรรม ไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง

งานของ เดิม วิภาคย์พจนกิจ (2546) เรื่อง ประวัติศาสตร์อีสาน งานประวัติศาสตร์อีสานเล่มนี้ใช้การเรียบเรียงประวัติศาสตร์ดินแดนอีสานฝั่งขวาแม่น้ำโขง อาศัย พงสาวดาร

หัวเมืองอีสานกับบันทึกการปกครองหัวเมืองมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร และบิดาของผู้เขียน รวมกับความคิดเห็นของผู้เขียนด้วย งานชิ้นนี้ถือเป็นงานเขียนที่ให้ข้อมูลของ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้อย่างละเอียดมาก โดยเฉพาะในแง่ของ การเมือง การปกครอง สังคมและเศรษฐกิจ นอกจากอธิบายถึงลักษณะความเป็นมา ความสำคัญของแต่ละเมืองที่ปรากฏในภาคอีสานแล้ว ยังได้นำเอาเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง มาอธิบายเพื่อความสมบูรณ์ และยังทำให้เข้าใจความเป็นมาของพื้นที่ในเขตอีสานตอนกลางด้วย

งานของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2549) เรื่อง ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488 งาน ประวัติศาสตร์อีสานที่ดีสุดเท่าที่มีมาก็คือ ประวัติศาสตร์อีสานของเดิม วิชาคัพพจนกิจ ผลงานนี้ ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2513 โดยสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย นับแต่นั้นเป็น ต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ (2548) เป็นเวลา 35 ปีแล้วที่ยังไม่มีผลงานประวัติศาสตร์อีสานที่มาแทน งานของเดิม ไม่ว่าจะเป็นการครอบคลุมด้านเนื้อหา การครอบคลุมด้านพื้นที่ และการครอบคลุม ด้านระยะเวลา งานของเดิมครอบคลุมมิติเหล่านั้นมากที่สุด จากเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงเห็นว่าการ ที่จะวิจัยประวัติศาสตร์อีสานเพื่อสร้างประวัติศาสตร์อีสานให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์อีสานนับตั้งแต่ไทยปกครองอีสาน ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พ.ศ. 2322) จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488) ทั้ง สามมิติ คือประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง ประวัติศาสตร์สังคมและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ภาคอีสานก่อนที่รัฐไทยจะเข้ามาปกครองได้มีรัฐพนม เชนละ ศรีจนาศะ เขมร และลาว ล้วนข้างปกครองมาตามลำดับ เพราะการแก่งแย่งอำนาจทำให้อาณาจักรล้านช้าง แตกเป็นสามอาณาจักรคือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ ทำให้รัฐบาลอ่อนแอลง 66 ปี ต่อมา หรือใน พ.ศ. 2322 รัฐบาลไทยก็เข้าปกครองลาวทั้งสามและภาคอีสานทั้งหมด โดยการ ปกครองภายในปล่อยให้ปกครองแบบล้านช้าง แต่กฎหมายที่ใช้มีทั้งแบบล้านช้าง แบบอยุธยา ผสมล้านช้าง ส่วนในเขตอีสานใต้การปกครองและกฎหมายใช้แบบอยุธยาการที่รัฐบาลไทยกดขี่ ชูตรีตส่วยและเกณฑ์แรงงานอีสาน ประกอบกับการคาดการณ์ที่ผิดพลาดของเจ้าอนุวงศ์ที่คิดว่า เวียดนามกับอังกฤษจะทำสงครามกับไทย ทำให้เจ้าอนุวงศ์ประกาศเอกราชและสังหารมากกว่า ๓๐๐๐ ประชากรในภาคอีสานถึง 35 เมือง ด้วยกำลังที่เหนือของไทย สามารถยึดและทำลาย เวียงจันทน์เสียราบในสมัยรัชกาลที่ 5 ความกดดันจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส ทำให้ ต้องปฏิรูปการปกครองโดยด่วน โดยรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางด้วยการส่งข้าหลวงต่างพระองค์มา ปกครองภาคอีสานซึ่งแบ่งเป็นสามมณฑลและต่อมาก็ส่งข้าราชการส่วนกลางตำแหน่งรองลงไป

จนถึงระดับอำเภอเข้ามาแทนระบบการปกครองเดิม รวมทั้งการเก็บภาษีอากรก็ให้ข้าราชการ
ส่วนกลางเก็บส่งรัฐบาลกลางเกือบทั้งหมด อันการเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสทำให้
อำนาจของไทยเสื่อมลงในสายตาของชาวอีสานนำไปสู่กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445 แต่ก็ถูก
รัฐไทยซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าปราบปรามลงอย่างรวดเร็วหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ ไทยกับเวียดนาม
(ซึ่งหนุนเวียงจันทน์) ได้ทำสงครามกันถึง 14 ปี ผลของสงครามทำให้ทั้งไทยและเวียดนามกวาด
ต้อนชาวลาวเอาไปไว้ในเขตของตน ฝ่ายไทยได้กวาดต้อนประชากรในลาวมาตั้งถิ่นฐานในภาค
อีสานรอบภูพาน ชุมชนเหล่านี้ทำให้เกิดการตั้งเมืองใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมากโครงสร้างของชนชั้นใน
อีสานมีการแบ่งเป็นชนชั้นปกครองซึ่งประกอบด้วยกลุ่มอำมาตย์ และขุนนางที่เป็นเครือญาติ ไพร่
หรือสามัญชน ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดเป็นกลุ่มที่ถูกกดขี่แรงงานและส่วยให้กับผู้ปกครอง ทั้งในเมือง
ของตนและรัฐบาลกลาง ทาสซึ่งนอกจากข้าพระแล้ว ก็ยังมีทาสอีก 5 ประเภท ระบบทาสและ
ระบบไพร่ถูกยกเลิกไปใน พ.ศ. 2448 การปฏิรูปทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในภาคอีสานเป็นครั้งแรกคือ
การสร้างรถไฟจากกรุงเทพฯ มาสู่ภาคอีสานเป็นสายแรกของประเทศไทย เปิดใช้ปลาย พ.ศ. 2443
ทำให้ปริมาณสินค้าเข้า-ออกภาคอีสานเพิ่มขึ้นเป็น 43.5 เท่าของช่วงก่อนมีทางรถไฟ ทำให้พื้นที่
ใกล้ทางรถไฟมีการผลิตเพื่อขาย การบริโภคสินค้าสำเร็จรูปเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดการปฏิรูปทาง
สังคมที่สำคัญ คือ การขยายการศึกษาในระบบจากภาคกลางสู่ภาคอีสานแต่เป็นไปค่อนข้างช้า
และคุณภาพไม่สู้ดีเพราะขาดแคลนครู และงบประมาณ เช่นเดียวกับการสาธารณสุขที่ล่าช้ามาก
ขาดแคลนหมอหลวง หลายจังหวัดไม่มีหมอหลวงเลย เมื่อเกิดโรคระบาด เช่น ไข้ทรพิษอหิวาต์และ
มาลาเลีย เป็นระยะ ๆ ทำให้ประชากรตายเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ประชากรเพิ่มขึ้นช้า

งานของ อุศนา นาศรีเคน (2548) เรื่อง อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครอง
กรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475
การศึกษาพบว่า การเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ ใน พ.ศ. 2369 ส่งผลให้ผู้ปกครองตระหนักถึงความ
จำเป็นในการควบคุมอีสาน ซึ่งรวมฝั่งลาวมากขึ้น มีความพยายามในการสำรวจข้อมูลโดยตรง
ด้านทรัพยากรและกำลังคน ต่างจากเดิมที่สนใจในเชิงทรัพยากรเป็นหลัก จึงพยายามส่ง
ข้าราชการเข้ามาจัดการกับบริเวณนี้มากขึ้น แต่ในลักษณะที่ประนีประนอม เพราะดินแดนบริเวณ
นี้มีกลุ่มผู้ปกครองของตนเองอยู่แล้ว กรุงเทพฯ จึงจัดการปกครองเมืองต่าง ๆ ในอีสานผ่านกลุ่ม
ผู้ปกครองเหล่านี้อีกชั้นหนึ่ง โดยมีเงื่อนไขอยู่กับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ
กรุงเทพฯ ต้องการความจงรักภักดี พันธะด้านกำลังคนทั้งยามสงบและยามสงคราม และ
ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจทั้งส่วยและแหล่งสินค้า ส่วนเมืองต่าง ๆ ในอีสาน ต้องการยอมรับให้

เป็นผู้ปกครองโดยชอบธรรมเหนือพื้นที่ และความคุ้มครองในด้านต่าง ๆ ตามผลประโยชน์และความจำเป็นของแต่ละเมือง โดยระยะแรกกรุงเทพฯ ยังมีทัศนคติต่ออิสาน และคนอิสานว่าเป็นผู้อยู่ได้ปกครอง และมีสถานะต่ำกว่าตน

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ปกครองตระหนักถึงภัยจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส จึงมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่อหัวเมืองขึ้นนอกและประเทศราช อิสานก็เช่นกัน การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาทางด้านตะวันออกของแม่น้ำโขง จากการเข้ายึดครองญวน และแผ่อำนาจเข้ามาเขมรและลาวนั้น ทำให้ผู้ปกครองที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ต้องปรับมุมมองและนโยบายเสียใหม่ โดยพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งการกำหนดเขตแดนว่าดินแดนใดเป็นของรัฐสยาม ความพยายามดึงอำนาจต่าง ๆ ที่ท้องถิ่นเคยมีเข้ามารวมศูนย์ที่ส่วนกลาง ทั้งด้านการปกครองและการคลัง มีการสร้างระบบราชการขึ้น เพื่อที่จะนำนโยบายจากส่วนกลางไปปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกให้เกิดความเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม แม้กรุงเทพฯ จะยังรู้สึกถึง “ความเป็นอื่น” กับคนกลุ่มนี้ก็ตาม แต่ปัญหาจากปัจเจกภายนอกและการเกิดปฏิกริยาต่อต้านจากคนอิสาน ทำให้ผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องเรียนรู้และประเมินความสำคัญของอิสานใหม่ ยังผลให้เกิดการเดินทางไปสำรวจพื้นที่ต่าง ๆ ที่เป็นจุดยุทธศาสตร์และแหล่งทรัพยากร ทั้งยังตระหนักในความละเอียดอ่อน เรื่องของชาติพันธุ์ ผู้คน และความสัมพันธ์ของคนสองฝั่งโขงหลังการแบ่งเขตแดนที่ชัดเจนกับฝรั่งเศส

ทางด้านสังคมและวัฒนธรรม นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา มีการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างส่วนกลางและอิสานผ่านพุทธศาสนา ธรรมยุติกนิกาย และการศึกษา ในขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก ได้ทำให้อิสานซึ่งมีศักยภาพทางด้านทรัพยากรและแรงงานกลายเป็นแหล่งส่งออกกำลังคนและสินค้าเกษตร ปศุสัตว์ให้กับตลาดภายนอก ซึ่งทำให้เป็นการรับรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์มากขึ้น ทั้งนี้อิสานที่เป็นแหล่งผลผลิตของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งชาวพื้นเมือง จีน ญวน ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจของตนด้วย รวมทั้งมีลักษณะที่ซับซ้อนในการมองภาพลักษณ์จากความเป็นจริงของตนเอง และที่กรุงเทพฯ สร้างขึ้น

หลังจากการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ที่มีต่ออิสานผ่านการปกครองและสื่อต่าง ๆ นั้น ส่งผลให้ภาพของอิสานเป็นดินแดนที่ยังต้องการปรับปรุง พัฒนาจากกรุงเทพฯ

เป็นหลัก แม้จะพยายามให้คุณค่าทางวัฒนธรรมพื้นถิ่นของอีสานมากขึ้น สิ่งนี้มีผลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐบาลต่ออีสานในช่วงต่อมาและคนอีสานส่วนใหญ่ก็ยอมรับภาพลักษณ์นี้ด้วย

ธวัช ปุณโณทก (2532) เขียนหนังสือเรื่อง เทียวอีสาน เอกสารชิ้นนี้มีสาระสำคัญที่สามารถสรุปได้ออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

พื้นเมืองอีสาน ว่าด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของที่ราบสูง ประชากร และจารีตประเพณีที่น่าสนใจคือ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ที่ยังคงสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ฮีตสิบสอง

ไทยอีสาน ว่าด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่ประกอบกันเป็นชาวอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มไทย-ลาว ที่มีจำนวนหนาแน่นกว่ากลุ่มอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้

คู่อารยธรรมที่ราบสูง ว่าด้วยหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณ

ปฏิปักษ์งานเทศกาล ว่าด้วยเทศกาลที่สำคัญ ๆ เหมาะแก่การท่องเที่ยว เช่น แห่เทียนแห่บั้งไฟ ไหลเรือไฟ แห่ปราสาทผึ้ง งานช้าง เป็นต้น

แหล่งท่องเที่ยว เส้นทางท่องเที่ยวและแหล่งที่พัก ว่าด้วยแหล่งท่องเที่ยวและที่พักที่น่าสนใจของจังหวัดต่าง ๆ

สิลา วีระวงส์ (2540) เรื่อง ประวัติศาสตร์ลาว กล่าวว่า ผมเชื่อตามหลักฐานว่าคนไทยไม่ได้มาจากไหน เพราะคนไทยอยู่ที่นี้ ที่อุษาคเนย์สมัยโบราณ ฉะนั้น ผมก็ควรจะเชื่อด้วยว่าคนลาวก็ไม่ได้มาจากไหน เพราะคนลาวอยู่ที่นี้ ที่อุษาคเนย์สมัยโบราณนี้รวมทั้งผู้คนในตระกูลมอญ-เขมร เช่น ข่า หรือลาวเทิงด้วย

กลุ่มชนต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์ประสมประสานอยู่ด้วยกันในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ คือตั้งแต่ยังไม่มีเส้นกันอาณาเขตแบ่งเป็นประเทศต่าง ๆ ฉะนั้นกลุ่มชนสองฝั่งโขงจึงเป็น “เครือญาติ” เคลื่อนไหวไปมาหาสู่กันอย่างเสรี

ตัวอย่างความสัมพันธ์ประสมประสานกันระหว่างกลุ่มชนลาวกับไทยและกลุ่มชนอื่น ๆ มีอยู่ในวรรณกรรมสองฝั่งโขงที่เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเรียกว่าตำนานและนิทานปรัมปราหลายเรื่อง เช่น เรื่องท้าวฮุ่งหรือขุนเจือง เรื่องปู่เจ้าลาวจก เรื่องสิงหนวัติกุมาร เป็นต้น

พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนบริเวณนี้มีมาแต่ยุคก่อน

ประวัติศาสตร์หรือยุคก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (ก่อน พ.ศ. 1800) มีนิทานปรัมปราเล่าสืบกันมาว่าเริ่มแรกที่เดิมมีคนอยู่ 2 พวก คือ พวกที่สูง เป็นกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิม กับ พวกที่ราบ เป็นกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น ต่อมาคนทั้งสองพวกประสมกลมกลืนกันทางสังคมและวัฒนธรรม แล้วสืบเชื้อสายกลายเป็นบรรพบุรุษของท้าวฮุ่งฯ ที่บรรดากลุ่มชนทั้งสองฝั่งโขงต่างชิงกันเชิดชูให้เป็น

“บรรพบุรุษ” ของพวกตน พวกสูงมีความรู้และชำนาญในการถลุงโลหะ ดังตำนานบอกว่าปู่เจ้าลาวจกมีจอบ (ทำด้วยเหล็ก) มากกว่าใคร ๆ ส่วนพวกที่ราบมีความรู้และชำนาญการทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม ทั้งสองพวกนี้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันตลอดเวลา จนถึงระยะเวลาหนึ่งพวกที่สูงก็ลงมาอยู่ที่ราบ ดังตำนานเล่าว่าปู่เจ้าลาวจกเป็นหัวหน้าผู้คนอาศัยอยู่บนที่สูงได้เคลื่อนย้ายลงสู่ที่ราบแล้วก่อบ้านสร้างเมืองชื่อ “หิรัญนครเงินยางเชียงแสน” ปู่เจ้าลาวจกจึงได้นามใหม่ว่า “ลวจักราช” ถือเป็น “ต้นตระกูลลาว”

พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน (หรือตำนานเมืองพะเยา) บันทึกไว้ชัดเจนว่า “แต่นั้นมาเมืองยวนล้านนา และเมืองจำลันช้างทั้งสองเมืองนี้จึงเรียกว่าลาว ลาว...”

งานของ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์ (2553) เรื่อง ประวัติศาสตร์ลาว งานชิ้นนี้ให้ภาพเรื่องราวของลาวเชิงประวัติศาสตร์ระยะยาวถึง 6 ศตวรรษ ตั้งแต่การก่อตั้งอาณาจักรล้านช้างในศตวรรษที่ 14 มาจนถึงการก่อตั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในศตวรรษที่ 20 ซึ่งแสดงถึงพลังการต่อสู้ของ “ชาวลาว” เพื่อสลัดพ้นจากการรุกราน การครอบงำของรัฐใหญ่ที่ปิดล้อมเชิงภูมิศาสตร์ต่อลาว ไม่ว่าจะเป็น จีน พม่า สยาม-ไทย กัมพูชา เวียดนาม และมหาอำนาจอันห่างไกลจากยุโรปและอเมริกา และพลังชาตินิยมในการสร้างเอกภาพและเอกภาพให้เกิดขึ้นในท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มคนทั้งลาวลุ่ม ลาวสูง ลาวเทิง ชนกลุ่มน้อย ม้ง ขมุ ไทลื้อ ไทดำ ไทแดง และความหลากหลายของกลุ่มผลประโยชน์ทั้งเจ้านายและข้าราชการเพื่อนำไปสู่การสร้างชาติที่วางอยู่บนหลักการ สันติภาพ อิสระภาพ ประชาธิปไตย เอกภาพ ความรุ่งเรือง และความก้าวหน้าของสังคม

การเขียนประวัติศาสตร์ลาวทำได้ด้วยความยากลำบาก โดยธรรมชาติแล้วประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาวมักจะประกอบด้วยเหตุการณ์และเรื่องราวตามลำดับเวลาทั้งหมดเป็นสี่ระยะต่อเนื่องกัน ระยะแรก ว่าด้วยเหตุการณ์ของอาณาจักรลาวยุคต้น ซึ่งประกอบด้วยการรวมอาณาจักรลาวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเรียกว่าอาณาจักรล้านช้าง และการเข้ายึดครองของอาณาจักรซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าและนำไปสู่การแบ่งแยก (หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาสัก และเชียงของ) นำความชอบธรรมมาให้แก่ราชวงศ์ของกษัตริย์ในตอนนั้น (และราชวงศ์อื่นๆ ในเวลาต่อมา) การเล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ได้สร้างความชอบธรรมให้แก่กษัตริย์ทั้งในแง่การเป็นผู้สืบเชื้อสายจากขุนบรมซึ่งถือเป็นบรรพบุรุษของชนชาติไททั้งปวง และทั้งยอมรับการเป็นผู้มีกรรมมาแต่ชาติปางก่อนในฐานะเป็นกษัตริย์ภายใต้บรรพบุรุษศาสนา ผู้ซึ่งได้กระทำความดีสะสมตั้งแต่ชาติปางก่อนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้เป็นผู้มีสิทธิธรรมที่จะได้ขึ้นมาเป็นผู้ปกครอง ถึงแม้ว่า

ประวัติศาสตร์นิพนธ์เช่นนี้จะสนองวัตถุประสงค์ทางอุดมการณ์ได้ แต่ความชอบธรรมอันเดียวกันนี้เองทำให้พระเจ้าแผ่นดิน (สยาม) ผู้มีอำนาจเหนือกว่า อ้างการสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษเดียวกันและอ้างความเป็นผู้มีบุญญาธิการมากกว่า ลดฐานะของราชอาณาจักรลาวลงเป็นเพียงรัฐบรรณาการ

ลัทธิจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสรับเอาเพียงบางส่วนของอดีตราชอาณาจักรล้านช้างจากสยาม (ประเทศไทย) มาเป็นของฝรั่งเศส การเข้ามาของฝรั่งเศสได้สร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาวระยะที่สองขึ้น แม้จะยอมรับในความยิ่งใหญ่ของราชอาณาจักรลาวยุคแรก แต่ก็ไม่น่าประหลาดใจอะไรที่การเขียนประวัติศาสตร์ลาวระยะที่สองนี้จะฉายภาพประชาชนคนลาวที่ตกอยู่ภายใต้การข่มขู่คุกคาม และจำเป็นต้องได้รับการปกป้องคุ้มครองจากฝรั่งเศสเพื่อความอยู่รอด ประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองของฝรั่งเศสเช่นนี้ จึงยากที่จะให้อำนาจแก่ขบวนการชาตินิยมเพื่อเตรียมการนำลาวสู่อิสรภาพ ยิ่งกว่านั้น ยังได้สร้างภาพให้สยามเป็นศัตรูตัวฉกาจและในขณะเดียวกันได้ปกปิดความตั้งใจของฝรั่งเศสที่จะลดสถานะดินแดนลาวให้เป็นเพียงภูมิภาคส่วนในของอินโดจีนฝรั่งเศส ความตั้งใจนี้ทำให้เวียดนามคือผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงถึงกระนั้นก็ตาม การสร้างพื้นฐานสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาว ระยะที่สามในสกุลชาตินิยมก็เกิดขึ้นแล้ว นักวิชาการลาว (เจ้าเพชรราช และสิลา วีระวง) ผู้ซึ่งเคยศึกษาค้นคว้าลำดับเหตุการณ์ของอาณาจักรล้านช้างนั้นได้กำหนดหลักเกณฑ์การเขียนประวัติศาสตร์แบบเล่าเรื่องเอาไว้ แม้จะใช้รูปแบบใกล้เคียงกับการเขียนประวัติศาสตร์แบบลำดับเหตุการณ์คือยกย่องสรรเสริญอาณาจักรยุคก่อน ๆ ซึ่งวิธีการดังกล่าวทำหน้าที่เป็นตัวสกัดกั้นเพื่อแย้งกับสมมติฐานของทางฝรั่งเศสอย่างไรก็ตาม ทั้งระยะที่สองและระยะที่สามต่างก็มีความไม่สมบูรณ์ของเนื้อหาเหมือนกัน ในขณะที่ฝรั่งเศสเน้นช่วงระยะที่ลาวเกิดความแตกแยกและการเข้ายึดครองของสยาม ในขณะที่ปัญญาชนนักวิชาการลาวเขียนถึงเหตุการณ์ทั้งหมดแต่กลับละเลยช่วงเวลาแห่งความโชคร้ายที่ยาวนานถึงสองศตวรรษ พวกเขาเชื่อมอาณาจักรลาวยุคใหม่ซึ่งในที่สุดได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสในปี 1953 เข้ากับอาณาจักรล้านช้างโดยตรง

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาวสกุลชาตินิยมของปัญญาชนนั้นยังมีความบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ ยิ่งกว่านั้น ในอีกด้านหนึ่งก็คือการเน้นย้ำความสำคัญลงไปที่การเมืองโดยชนชาติลาวเป็นหลักทำให้ได้ละเลยและกีดกันชาวเขาซึ่งเป็นชนชาติน้อยหลาย ๆ กลุ่ม ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วมีจำนวนเป็นครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือประวัติศาสตร์นิพนธ์สกุลนี้ไม่สมบูรณ์พอที่จะถือเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์แห่งชาติ เนื่องจากไม่สามารถรวบรวมประชาชนกลุ่ม

ชนชาติต่าง ๆ ซึ่งมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และยังอาศัยอยู่ในดินแดนลาวยุคใหม่เข้ามาในงานเขียนดังกล่าวได้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาว ยุคที่เกิดขึ้นจากขบวนการประเทศลาวซึ่งขับเคลื่อนในสงครามปฏิวัติต่อสู้กับรัฐบาลแห่งราชอาณาจักรลาวเป็นเวลาถึงสามสิบปี ขบวนการประเทศลาวได้สร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์ทางเลือกขึ้น โดยอิงอยู่กับแบบแผนทั้งหมดของการสร้างกระบวนการต่อต้านจนกระทั่งได้รับชัยชนะ มีการรวมกันไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาวไร่ชาวนาจนถึงกลุ่มเจ้านายขุนนาง ไม่ว่าลาวหรือว่าไทหรือชนชาติส่วนน้อยต่าง ๆ ซึ่งล้มล้างการปกครองของฝรั่งเศส

ทันทีที่ขบวนการปฏิวัติอำนาจมาในปี 1975 และสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวขึ้นได้แล่นั้น ความท้าทายของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ช่วงการต่อสู้เพื่อปฏิวัติก็เกิดขึ้น นั่นคือจะรวมเอาอาณาจักรล้านช้างซึ่งแต่เดิมเคยถูกละเลยไป ให้เข้ามามีทั้งส่วนด้านการสรรเสริญยกย่องความสำเร็จของราชอาณาจักรลาวและยังรวมเอากลุ่มชนชาติส่วนน้อยเข้าไว้ด้วยถึงกระนั้นก่อนที่จะพบกับความท้าทายดังกล่าว ลัทธิมาร์กซ์ลาว (หรืออะไรก็ตามที่เป็นอุดมการณ์แห่งรัฐ) ก็ต้องเผชิญกับวิกฤตเมื่อหลังเศรษฐกิจการตลาดถูกจัดอยู่ในลำดับต้นและมีการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศ พอถึงปี 1990 ลัทธิมาร์กซ์ในลาวก็ต้องเปิดทางให้กับระบอบอัตตาธิปไตยแบบพรรคเดียว และทำให้ประวัติศาสตร์ชาตินิยมแบบใหม่มีความจำเป็นอย่างยิ่งประเด็นของประวัติศาสตร์ชาตินิพนธ์ลาวในสามช่วงระยะต่อมา ซึ่งแตกต่างจากประวัติศาสตร์แบบการลำดับเหตุการณ์ก็คือ ยังไม่ค่อยมีการพัฒนามากนักแต่ละช่วงถูกแทนที่ด้วยสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่เข้ามาด้วยเหตุนี้ ลาวจึงมีพัฒนาการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์กลุ่มชาตินิยมที่ย่ำแย่ที่สุดประเทศหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ไม่อาจนำไปใช้สนับสนุนความคิดเชิงอุดมการณ์ชาตินิยมเพื่อสร้างอัตลักษณ์แห่งชาติอย่างครบถ้วนได้ นี่เองจึงได้สร้างความท้าทายใหม่ ๆ ให้แก่ประวัติศาสตร์ลาว สำหรับโครงสร้างซึ่งบอบบางของประเทศลาวยุคใหม่นั้นย่อมต้องการแรงสนับสนุนอันเข้มแข็งจากการมีอัตลักษณ์แห่งชาติซึ่งสร้างมาจากประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่รวบรวมทุกสิ่งทุกอย่างเอาไว้และมีความครบถ้วนสมบูรณ์ ประวัติศาสตร์เช่นนั้นจึงต้องถูกเขียนขึ้นให้ได้ก่อนที่จะสามารถก่อสร้างด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่จะสามารถทำให้บางสิ่งบางอย่างเริ่มต้นประจักษ์ชัด ดังตัวอย่างที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยได้ทำได้

งานของ สุวิทย์ ธีรศาศวัต (2541) เรื่อง ประวัติศาสตร์ลาว ค.ศ. 1779-1975

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ลาวทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองการปกครองตั้งแต่ ค.ศ. 1779-1975 โดยศึกษาเอกสารเป็นหลัก ทั้งเอกสารชั้นต้นในประเทศไทยและเอกสาร

ชั้นรอง กับได้ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ชาวลาวและชาวไทยมาประกอบการศึกษาด้วยผลการศึกษาสรุปดังนี้

ในสมัยที่ไทยปกครองลาว (ค.ศ. 1779-1893) ไทยยังคงปล่อยให้ลาวใช้วิธีการปกครองแบบเดิม คือ ระบบอาญาสี่ ใช้กฎหมายเดิม ผู้ปกครองทุกระดับยังเป็นชาวลาว แต่รัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ เป็นผู้แต่งตั้งถอดถอนผู้ปกครองระดับอาญาสี่ การชูดริตผลประโยชน์จากชาวลาวของรัฐบาลไทยในรูปแบบของส่วยและเกณฑ์แรงงานเป็นครั้งคราว ทำให้เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏในต้นรัชกาลที่ 3 ฝ่ายกบฏถูกปราบอย่างรุนแรง นครเวียงจันทน์ถูกเผาทำลายราบ ไทยกวาดต้อนชาวลาวเป็นจำนวนมากจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเอามาตั้งถิ่นฐานรอบ ๆ ภูพานและภาคกลางของประเทศ ไทยด้านการผลิตยังผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ลาวผลิตข้าวไม่ค่อยพอบริโภคมาจนถึงปัจจุบัน แม้จะปลูกข้าวไร่เสริมแล้วก็ตาม ปลายศตวรรษที่ 19 เริ่มมีสินค้าจากยุโรปเข้าไปขายในเมืองใหญ่ ๆ ของลาว สินค้าออกยังคงเป็นสินค้าของป่าเป็นหลัก แต่การค้าเกี่ยวข้องกับคนลาวจำนวนน้อยมาก

ในสมัยที่ฝรั่งเศสปกครอง (ค.ศ. 1893-1954) ฝรั่งเศสได้ยกเลิกการปกครองส่วนกลางแบบเก่าเกือบหมด ฝรั่งเศสจัดตั้งกองต่าง ๆ ปกครองที่เวียงจันทน์ โดยมีคนฝรั่งเศสเป็นผู้บริหารทุกระดับในส่วนท้องถิ่น เจ้าแขวงและเจ้าหน้าทีระดับหัวหน้าเป็นคนฝรั่งเศส ผู้บริหารในระดับเมืองลงมาเป็นคนลาว ฝรั่งเศสได้กดขี่ชูดริตทั้งภาษีและแรงงานมากกว่าในสมัยที่ไทยเคยปกครอง ทำให้เกิดการต่อต้านต่อเนื่องมาครั้งศตวรรษ กลุ่มต่อต้านหลักคือชาวข่าเผ่าต่าง ๆ ในภาคใต้และชาวม้งในภาคเหนือ ฝรั่งเศสได้ปราบปรามกลุ่มต่อต้านหลัก 9 กลุ่มอย่างรุนแรง ถึงขนาดเผาหมู่บ้าน ฉาวข้าวทั้ง ฆ่าชาวบ้านและสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้านเป็นจำนวนมากที่สงสัยว่าสนับสนุนฝ่ายต่อต้าน ฝรั่งเศสหมดอำนาจไปชั่วคราวตอนปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งญี่ปุ่นเข้ามาปกครองแทน เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามกลับออกไปฝรั่งเศสก็กลับเข้ามาอีก รัฐบาลลาวอิสระสู้ไม่ได้ ต้องหนีไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นที่หนองคายและกรุงเทพฯ ตามลำดับ ในสมัยรัฐบาล ดร.ปรีดี พนมยงค์ และรัฐบาลหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ฝ่ายไทยสนับสนุนรัฐบาลลาวอิสระทั้งอาวุธและงบประมาณ การสนับสนุนนี้ยุติลงเมื่อรัฐบาลทหาร คือ จอมพล ป.พิบูลสงคราม กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลพลัดถิ่นสลายตัวกลุ่มหนึ่งไปร่วมมือกับฝรั่งเศส แต่อีกกลุ่มหนึ่งไปก่อตั้งขบวนการปลดปล่อยลาวในป่าต่อสู้กับรัฐบาลที่เวียงจันทน์ จนเมื่อฝรั่งเศสพ่ายแพ้ที่เตียนเบียนฟู ปี 1954 ฝรั่งเศสจึงหมดอำนาจอย่างสิ้นเชิงในลาว เวียดนาม และเขมร

ในสมัยลาวได้รับเอกราช (ค.ศ. 1954-1975) การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เกิดขึ้นช้ามาก เพราะความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างฝ่ายขวา ซึ่งมีอำนาจที่เวียงจันทน์ และเมืองใหญ่แถบใกล้แม่น้ำโขง กับฝ่ายซ้ายหรือขบวนการปลดปล่อยลาว ที่มีอำนาจในป่า โดยเฉพาะในพื้นที่ทางซีกตะวันออกเฉียงเหนือจดได้ ความขัดแย้งได้กลายเป็นสงครามที่ยืดเยื้อถึง 2 ทศวรรษ เพราะมหาอำนาจได้เข้าไปแทรกแซง โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาได้แทรกแซงทั้งการเมือง และการทหาร โดยการทุ่มเงินซื้อเสียงจากประชาชนตอนเลือก ส.ส. และซื้อตัว ส.ส. แล้วใช้เงินบีบ โดยการตัดความช่วยเหลือหากรัฐบาลที่เวียงจันทน์ไม่ดำเนินนโยบายตามที่สหรัฐต้องการ สหรัฐได้ส่งที่ปรึกษา ทหาร มาฝึกทหารฝ่ายขวา จ้างทหารรับจ้างและส่งอาวุธนานาชนิด โดยเฉพาะการใช้เครื่องบินรบไปทิ้งระเบิดในพื้นที่ฝ่ายซ้าย ทำให้ชาวลาวในเขตดังกล่าวบาดเจ็บล้มตาย พิการมากมาย และต้องทุกข์ยากลำบากในการทำมาหากิน ในที่สุดฝ่ายซ้ายซึ่งได้รับความสนับสนุนจาก กลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะเวียดนามเหนือ ก็ประสบชัยชนะในปี 1975 แล้วเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบสังคมนิยม ในด้านเศรษฐกิจ พื้นที่ส่วนใหญ่ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน พื้นที่ใกล้เมืองมีการผลิตเพื่อขายบ้าง มีการแลกเปลี่ยนค้าขายกับฝั่งไทย โดยเฉพาะการซื้อสินค้าประเภทอาหาร สินค้าสำเร็จรูปจากประเทศไทย ส่วนไทยซื้อสินค้าของป่าจากลาวเป็นหลัก การเดินทางข้ามไปมาสะดวกมากเหมือนเป็นประเทศเดียวกัน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กล่าวไว้ในคำนำงานนี้ว่า หนังสือประวัติศาสตร์ลาว ค.ศ. 1779-1975 ของอาจารย์สุวิทย์ ชี้นำประเด็นสำคัญอย่างน้อย 4 ประการด้วยกัน คือ

ในประการแรก ลาวเคยเป็นประเทศที่ยิ่งใหญ่ มีชื่อว่า อาณาจักรล้านช้าง เป็นเอกราช ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงศตวรรษที่ 18 มีอาณาเขตคือประเทศลาวปัจจุบันรวมกับภาคอีสานของไทยชนแดนต่อกับราชอาณาจักรอยุธยาที่โคราชและด่านซ้าย ในแหลมทองเรานี้ในอดีตมีอาณาจักรที่ใช้ภาษาไทย 3 อาณาจักร คือ อยุธยา ล้านช้าง และล้านนา ล้านนาอ่อนแอที่สุด ต้องถูกพม่าปกครองอยู่ถึง 200 ปี ส่วนอยุธยาและล้านช้างมีความเข้มแข็งมากกว่า แต่สุดท้ายกรุงเทพฯ ซึ่งสืบต่อจากอยุธยาเข้มแข็งมากที่สุดและสามารถรวมล้านนาและล้านช้างเข้ามาอยู่ด้วย อย่างไรก็ตามทั้งล้านนาและล้านช้างก็ยังคงสามารถรักษาภาษาไทยถิ่น วัฒนธรรมถิ่น และการปกครองของเจ้าท้องถิ่นเอาไว้ได้ อาจารย์สุวิทย์ได้ให้ภาพล้านช้างในสมัยที่รวมอยู่ในราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1779-1893 ได้แจ่มชัดมาก ซึ่งเป็นภาพที่เราจะไม่เห็น ไม่ถูกกล่าวถึงละเอียดในหนังสือประวัติศาสตร์ไทยเล่มอื่น อาจารย์สุวิทย์ได้ให้ภาพว่าไทยปกครองล้านช้างทางอ้อม ปล่อยให้ล้านช้างปกครองตัวเองอย่างเต็มรักษาเจ้านายเดิมเอาไว้ และยังให้มีอาจอยู่ จนเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึด

ล้านช้างฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงด้วยกำลังใน ค.ศ. 1893 ไทยจึงผนวกล้านช้างฝั่งขวาแม่น้ำโขงเข้ากับระบบของไทยกรุงเทพฯ แน่นแฟ้นขึ้น คือ ดินแดนภาคอีสานของประเทศไทยปัจจุบัน อีสานจึงเป็นเขตวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ มีประวัติยาวนาน มีความเป็นตัวของตัวเองทัดเทียมกับล้านนาและกรุงเทพฯ พระราชวงศ์จักรีควรที่จะต้องได้รับการยกย่องที่สามารถรวมไท 3 อาณาจักรเข้าเป็นประเทศเดียวกันสำเร็จ เป็นขั้นก้าวที่สำคัญและมีความหมายยิ่งต่อประวัติศาสตร์ชนชาติไทย และหากไม่ใช่เพราะการเข้ายึดครองของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสแล้ว อาณาจักรล้านช้างทั้งหมด ทั้งฝั่งซ้ายและขวาแม่น้ำโขงก็ยังคงรวมอยู่กับราชอาณาจักรไทย

ในประการที่สอง ในกระบวนการรวมชนชาติไท 3 เขตเข้าด้วยกัน ไทยสยามหรือไทยกรุงเทพฯ บางครั้งใช้วิธีการรุนแรงมากเกินไปกับล้านช้าง คือ การทำลายนครเวียงจันทน์หลังสงครามกับเจ้าอนุวงศ์ใน ค.ศ. 1828 อาจารย์สุวิทย์พยายามวางตัวเป็นกลาง และเสนอข้อเท็จจริงในเรื่องนี้อย่างตรงไปตรงมา กองทัพไทยสยามได้รับคำสั่งให้ "รื้อทำลายบ้านเมืองให้สิ้น" และกวาดต้อนผู้คนมาอยู่ฝั่งขวาและในเมืองชั้นใน ทำให้ล้านช้างฝั่งซ้ายปราศจากผู้คน เวียงจันทน์กลายเป็นเมืองร้าง ชาวล้านช้างขมขื่นกับการกระทำของไทยสยามในครั้งนั้นมาก บทเพลงและคำร้องต่าง ๆ ของชาวลาวและชาวอีสานยังสะท้อนถึงความเจ็บปวดจากครั้งนั้นมาจนบัดนี้ นักประวัติศาสตร์ลาวปัจจุบันก็ได้เขียนกล่าวโทษไทยสยามอย่างมาก เมื่ออ่านหนังสือของอาจารย์สุวิทย์ เราจะได้รับทราบความรู้สึกนี้ของชาวลาวและชาวบ้านอีสาน ไม่ถูกชักจูงโดยหนังสือประวัติศาสตร์ไทยที่เขียนกันแต่เดิม ที่มองว่าการทำลายเวียงจันทน์เป็นการกระทำที่สาสมแล้ว เป็นการตอบโต้แก้แค้นการ "ขบถ" ของเจ้าอนุ ข้างตัวเองมีความเห็นว่าชาวลาวเป็นชาวไทด้วยกัน เป็นพี่เป็นน้องของเรา ไทยสยามมีอำนาจกล้าแข็งกว่า ควรช่วยพี่น้องให้พัฒนาสูงขึ้น เพียงปราบการ "ขบถ" ลงได้ก็เป็นสิ่งเพียงพอแล้ว ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องทำลายเมืองสังคม และวัฒนธรรมของพี่น้อง แนวคิดแบบจะเอาเปรียบและมองดูพี่น้องไทล้านช้างอย่างผู้ที่ต่ำต้อยกว่าก็มีอยู่ชาวไทยสยามกลุ่มหนึ่งต่อมา และสืบเนื่องมาจนถึงแม้สมัยปัจจุบันในการติดต่อสัมพันธ์กับประเทศลาวและภาคอีสาน หนังสือเล่มนี้ของอาจารย์สุวิทย์มีความสำคัญ ควรจะทำให้เราคิดได้ใหม่ว่า ในฐานะที่เป็นชาวไทกลุ่มที่เข้มแข็ง และในความพยายามอย่างจริงจังในระยะยาวที่จะรวมไทในแหลมทองเข้าเป็นสหพันธ์เดียวกัน ไทกรุงเทพฯ ควรยอมรับส่วนที่ผิดพลาดในอดีตติดต่อสัมพันธ์กับไทล้านนาและไทล้านช้างทั้งในประเทศลาวและในภาคอีสานในปัจจุบันอย่างเท่าเทียม เคารพและสนับสนุนความประสงค์ ความปรารถนา และแนวทางของชาวไทล้านช้าง การรวมไท 3 เขตในแหลมทองเข้าด้วยกันเป็นขั้นก้าวที่มีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่จะต้องเกิดขึ้นจาก

ความปรารถนาโดยสมัครใจของประชาชนชาวไทยในเขตนั่น ๆ เอง ไทสยามกับไทล้านช้างเคยช่วยเหลือเป็นพันธมิตรกันแน่นแฟ้น อย่างนี้มาแล้วในการรวมกำลังกันต่อสู้กับพม่าในสมัยอยุธยา ช่วงกลาง และในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเสร็จสิ้น เมื่อลาวประกาศเอกราชต่อสู้กับฝรั่งเศส ชาวลาวก็ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากคณะเสรีไทยได้รับลัทธิประชาธิปไตย พนมยงค์

ประการที่สาม อาจารย์สุวิทย์ชี้ว่าเศรษฐกิจลาวกับเศรษฐกิจอีสานเป็นเศรษฐกิจผืนเดียวกันมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นชีวิต เป็นแหล่งน้ำ และเป็นทางคมนาคมของสังคมสองฝั่ง แม่น้ำโขงไม่ใช่เส้นแบ่งเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม แต่เป็นทางคมนาคมเชื่อมสังคม เชื่อมญาติพี่น้องสองฝั่งแม่น้ำตั้งแต่อดีต ลาวกับภาคอีสานผลิตข้าว ผัก สมุนไพร ทอผ้า จักสาน จับปลา หาของป่า เหมือน ๆ กัน แต่ทว่าทางฝั่งภาคอีสานปลูกข้าวได้มาก เพราะเป็นที่ราบใหญ่ทำนาได้ ขณะที่ทางฝั่งลาวที่ราบมีน้อยต้องปลูกข้าวไร่บนเชิงเขาเพิ่มเติม ทางฝั่งลาวมีผลิตผลจากป่าและธรรมชาติมากกว่า เช่น ไม้ สมุนไพร จับปลา และล่าสัตว์ อาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจของสองฝั่งแม่น้ำโขงนี้สนับสนุนเป็นประโยชน์ต่อกันและกัน ฝั่งลาวเอาของป่ามาแลกข้าวจากฝั่งภาคอีสาน ต่างฝ่ายต่างพอเพียงยิ่งขึ้น การแบ่งแยกเด็ดขาดออกเป็นประเทศลาว ประเทศไทย ทำให้เศรษฐกิจผืนเดียวกันต้องแยกออกจากกัน ไม่เป็นตามธรรมชาติ

ประการที่สี่ ล้านช้างเป็นอาณาจักรที่มีชาวมอญ-เขมร อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวขุยกะ (ข่า หรือส่วย) และชาวเขมร เป็นประชากรสำคัญของล้านช้าง เป็นกลุ่มที่ถูกเอารัดเอาเปรียบอย่างมากทุกสมัย และได้ก่อการ "ขบถ" ขึ้นหลายครั้ง อาจารย์สุวิทย์ชี้ไม่ได้ละเลยชาวมอญ-เขมร เหล่านี้ หนังสือประวัติศาสตร์ 1779-1975 ได้ให้ที่ในประวัติศาสตร์เดิมที่กับการลุกขึ้นสู้ของชาวขุยกะ โดยเฉพาะในล้านช้างตอนใต้ที่ราบสูงบริเวณเมื่อช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษนี้ ความคิดที่ได้จากการอ่านหนังสือเล่มนี้ของอาจารย์สุวิทย์คือ เราจะต้องให้ความสนใจชาวขุยกะให้มากขึ้น พวกเขาเป็นชนกลุ่มที่ถูกเอารัดเอาเปรียบมากที่สุดในประวัติศาสตร์ ถูกจับมาเป็นทาส เมื่อลุกขึ้นสู้ก็ถูกฆ่าเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันพวกเขาก็เป็นกลุ่มชนที่ยากจนที่สุดในประเทศไทย โดยการแบ่งแยกเป็นประเทศลาว ประเทศไทย ชาวขุยกะส่วนใหญ่ตกอยู่ในประเทศลาว เรียกว่า ลาวเทิง เป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศลาวภาคใต้ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ชนชาติไท ไม่ว่าจะเป็นในประเทศลาวหรือในประเทศไทย เราจะต้องไม่ละเลยชาวขุยกะ ยอมรับให้ที่ชุมชนของคนกลุ่มนี้

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยของ ชลิต วิมัทนะพร (2529) เรื่อง การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2321-2453, นงลักษณ์ ลิ้มศิริ (2524) เรื่อง ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445, ประนุช ทรัพย์สาร (2524) เรื่อง วิวัฒนาการทางเศรษฐกิจ

หมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475, ปิยะฉัตร สิ้นธุระอาด (2539) เรื่อง สังคมล้านช้างตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23, ไพฑูรย์ มีกุล (2515) เรื่อง การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ พ.ศ. 2436-2453, วิโรจน์ หีบแก้ว (2529) เรื่อง ประวัติศาสตร์อิสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง ระหว่าง พ.ศ. 2325-2443, สุทิน สนอาผัน (2532) เรื่อง ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอิสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 1972-2394, สุพรรณ พิจารโชติ (2541) เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของประเพณีชีวิตในจังหวัดขอนแก่น, สุพิชมา จินดาวงศ์ (2542) เรื่อง ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอิสานลุ่มน้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน), อรรถ นันทจักร (2529) เรื่อง ประวัติศาสตร์นิพนธ์อิสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอิสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20, อุทัยทิศ บุญชู (2536) เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอิสานจากนโยบายจากรัฐบาลระหว่างปี พ.ศ. 2434-2475 และ อรุณลักษณ์ สิริบุตร (2526) เรื่อง มณฑลอิสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์

4. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทางด้านจิตกรรมฝาผนังอิสาน (สรุปตาม)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2527) การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สิ่งแฝงเร้นในจิตกรรมฝาผนังอิสาน 2-4 ธันวาคม 2526 ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น งานนี้ได้เล็งเห็นว่าจิตกรรมฝาผนังอิสานเป็นศิลปะที่มีคุณค่ายิ่งที่คนทั่วไปมักจะมองผ่าน อาจจะเนื่องจากความเรียบง่ายของงาน เช่นเดียวกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น แต่ภายในความเรียบง่ายนั้น ถ้ามองให้ลึกซึ้ง จะพบเรื่องราวและร่องรอยอดีตอันรุ่งเรืองแอบแฝงอยู่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่น่าศึกษา รวบรวมและเก็บบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ การตีความอาจจะแตกต่างกันไป แต่ถ้าไม่ได้มีการศึกษาตีความจิตกรรมฝาผนังเหล่านี้บ้าง ความรู้ความคิดอันหลากหลายจะไม่เกิดขึ้น

เป็นที่ตระหนักกันดีอยู่ทั่วไปว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นดินแดนที่แห้งแล้งทุรกันดาร ประชากรต้องประสบกับปัญหาทั้งกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ปัญหาสังคมเศรษฐกิจ และความล้าหลังทุกข์ยากนานัปการ แต่อย่างไรก็ตามเบื้องหลังความทุกข์ยากเหล่านี้ได้แฝงเร้นไว้ด้วยวัฒนธรรมที่สูงส่ง และทรงคุณค่าแก่ประเทศชาติและท้องถิ่นอย่างเหลือคณานับ การขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านเชียง การค้นพบภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และการแพร่หลายที่เป็นที่นิยมกันทั่ว ๆ ไปในผ้าไหมมัดหมี่และผ้าลายขิดในปัจจุบัน

ล้วนเป็นหลักฐานแสดงถึงความเจริญทางวัฒนธรรมของคนอีสานแต่โบราณ แต่นั่นก็เป็นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของอีสานเท่านั้น เพราะยังมีส่วนอื่นอีกที่สะท้อนให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณี และแนวทางการดำเนินชีวิตของคนอีสานทั่ว ๆ ไป ดังนั้นคือ งานศิลปกรรม การเขียนภาพสีบนผนังโบสถ์หรือสิม หรือที่เรียกว่า "จิตรกรรมฝาผนัง" เหล่านี้ได้ซ่อนเร้นแง่มุมทางวิชาการหลายสาขาไว้อย่างกลมกลืน เช่น ศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณกรรม ความเชื่อและแนวทางการดำเนินชีวิต ลักษณะการเขียนภาพที่ปรากฏเป็นภาพที่แสดงออกด้วยหัวใจของศิลปินพื้นบ้านที่ศรัทธาในศาสนา และแสดงลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านไว้อย่างชัดเจน

งานของ ไพโรจน์ สโมสร (2532) จิตรกรรมฝาผนังอีสาน มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยได้แก่ เพื่อสำรวจและรวบรวมแหล่งที่ปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังใน 17 จังหวัดภาคอีสาน (ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา) เพื่อถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสาน เพื่อศึกษาลักษณะเฉพาะของภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสาน เพื่อหาคุณค่าของภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสาน เพื่อเผยแพร่ภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสานไปสู่ประชาชนในท้องถิ่นต่างๆ และเพื่อกระตุ้นให้ชาวท้องถิ่นโดยเฉพาะเจ้าอาวาสและชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของโบสถ์เก่าที่มีงานจิตรกรรมเห็นคุณค่าอันจะนำไปสู่ความรักและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของตน

ย้อนหลังกลับไปในอดีตกาล จากร่องรอยวัฒนธรรมบ้านเชียงอันปรากฏให้เห็นผ่านเครื่องปั้นดินเผา ตลอดจนเขียนสี และเครื่องมือสำริด จนถึงร่องรอยอารยธรรมอันรุ่งโรจน์ของหลายสิบนครบนพื้นที่ราบสูงอีสาน เช่นเมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองเสมา เมืองสาเกต เมืองโคตรบูร เมืองพิมายซึ่งมีงานสถาปัตยกรรม ปราสาทหินอันเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลขอมกระจายอยู่ทั่วไปในเขตอีสานใต้ ประจักษ์พยานหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้เป็นศิลปวัตถุอันทรงคุณค่ามีความวิจิตรบรรจงใหญ่โตแสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่ง อำนาจและความศรัทธาของผู้คนในอดีต

แต่ถ้าหากจะกลับมามองภาพงานจิตรกรรมฝาผนังในอีสานแล้ว จะเกิดความรู้สึกพรัมัวแห่งแสงทึบกันดาร ซึ่งตรงกับความรู้สึกของคนทั่วไปจำนวนมาก เมื่อนึกถึงคำว่า "อีสาน" โดยเฉพาะนักวิชาการศิลปะทางทัศนศิลป์ซึ่งเชื่อว่าอีสานขาดแคลนงานจิตรกรรมฝาผนัง แหล่งภาพเขียนที่รู้จักกันมักจะเป็นภาพเขียนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ภาพเขียนบนเพิงผาที่บ้านผือ อุดรธานี หรือที่ผาแต้ม อุบลราชธานี ภาพเขียนในยุคประวัติศาสตร์หรือจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์วิหารที่พอจะเป็นที่รู้จักและนำมาอ้างก็ปรากฏแต่เพียงแหล่งเดียว คือ จิตรกรรมฝาผนังที่วัดหน้าพระธาตุ บ้านตะคุ อำเภอบึงโขงพยัญ จังหวัดนครราชสีมา ความเชื่อดังกล่าวอาจจะเกิดจากหลักฐาน

สำคัญอันเนื่องมาจากการสำรวจของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ซึ่งท่านได้เสนอไว้ในหนังสือ (The Origin and evolution of Thai murals) ในปี ค.ศ. 1959 ขำบนปกหลังของหนังสือเล่มเดียวกันนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงแหล่งที่ปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังบนแผ่นที่ของประเทศไทย รวมทั้งสิ้น 13 จังหวัด นครราชสีมาเป็นจังหวัดที่ 12 และเป็นจังหวัดเดียวเท่านั้นทางภาคอีสานที่มีงานจิตรกรรมฝาผนัง แต่นั่นเชื่อว่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้การค้นคว้าศึกษางานจิตรกรรมฝาผนังอีสานจะสะดุดชะงักลงไปแต่อย่างใด

นักวิชาการกลุ่มหนึ่งต่างตระหนักกันดีว่าดินแดนในแถบอีสานนั้นเพียบพร้อมด้วยงานด้านสถาปัตยกรรม และมีอยู่แทบทุกจังหวัด แต่ที่ไม่นิยมทูล่อดูศึกษากันอย่างจริงจังเหมือนดังงานทางด้านโบราณคดีหรืออาคารสถาปัตยกรรมอันเป็นสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โตโอฬาร อาจจะเกิดความรู้สึกทำนองว่า “ขาดความงาม” ด้อยสุนทรียภาพทางจักขุประสาท แต่นั่นเป็นการมองศิลปะโดยใช้สัญญา อันได้แก่ความจำสรางสมจินตนาการ นึกย้อนไปถึงคุณค่าแห่งความงามในจิตรกรรมฝาผนังของช่างหลวงส่วนกลาง ที่มีรูปแบบอันเป็นระบบระเบียบแบบแผนที่เคร่งครัดเข้าไปจับเข้าไปเปรียบเทียบกับงานจิตรกรรมฝาผนังอันเป็นงานศิลปะพื้นบ้าน ที่มีแก่นของความเป็นเอกลักษณ์ มองเห็นคุณค่าในรสของความงามต่างไปจากศิลปะของสกุลช่างหลวงอย่างเห็นได้ชัดแท้ที่จริงแล้วไม่เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะนำไปเปรียบเทียบกับกันด้วยซ้ำ

ด้วยความเชื่อที่ว่าดินแดนภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีพื้นที่มากถึง 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ ไม่น่าจะอดคัดงานจิตรกรรมฝาผนัง เพราะประชาชนชาวอีสานส่วนใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยชนไทยลาว ตลอดจนชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ ต่างรับนับถือพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์มาเป็นเวลานาน สิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาน่าจะหลงเหลือเป็นหลักฐานอยู่ตามจังหวัด อำเภอต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่มีการสร้างวัดวาอารามแทบจะทุกชุมชน แม้ว่าจะเป็นสิ่งสุดวิสัยที่จะสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังประดับโบสถ์วิหารได้ทุกหลัง แต่มีทางเป็นไปได้สำหรับชุมชนที่มีความยึดมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า นอกจากนี้แล้วภาพจิตรกรรมดังกล่าวก็น่าจะมีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น หรือที่เรียกกันเป็นภาษาสลวยว่า “เอกลักษณ์”

งานของ สุวิทย์ จิระมณี (2533) สืบพินถิ่นอีสานตอนกลาง การศึกษาสืบพินถิ่นอีสานตอนกลาง โดยมีจุดมุ่งหมายศึกษาลักษณะ รูปแบบของลัทธิ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของชุมชนอีสาน ในเชิงประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพินถิ่น รวมทั้งคติและแนวความคิดบางประการ จากการรวบรวมข้อมูลที่ยังคงหลักฐานหลาย ๆ ด้านสู่การวิเคราะห์

พบว่า ลักษณะรูปแบบของลิมพื้นถิ่นอันเป็นประเพณีของชาวอีสาน แบ่งตามลำดับก่อนหลังได้ 4 กลุ่ม คือ

1. ลิมก่อผนังแบบดั้งเดิม เป็นลิมพื้นถิ่นของชุมชนที่สืบทอดจากกลุ่มมือพายพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะแรกมีอายุเก่าถึง 282 ปี ซึ่งจะพบในชุมชนที่มีสภาพเป็นบ้านเมืองมาในอดีต ได้แก่ บริเวณเมืองสุวรรณภูมิและเมืองร้อยเอ็ด การสืบทอดรูปแบบของลิมกลุ่มนี้มีอยู่ช่วงระยะหนึ่งในท้องที่ดังกล่าว ส่วนในท้องที่อื่นพบจำนวนน้อย ลักษณะโดยทั่วไปเป็นลิมก่อผนังจากการก่ออิฐฉาบปูนในส่วนที่ใช้ประชุมชนทำสังกรรม ด้านหน้านิยมทำเป็นโถง ลักษณะโครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ทรงจั่ว มีเสาดั้งรับโครงสร้างหลังคา ผนังและฐานก่ออิฐฉาบปูน จุดเด่นของลิมก่อผนังแบบดั้งเดิมนิยมตกแต่งอาคารด้วยเครื่องไม้แกะสลักจากฝีมือช่างท้องถิ่นอย่างสวยงามที่สืบทอดจากวัฒนธรรมเดิม หากแต่ได้ดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่นและตามความสามารถของช่างพื้นถิ่น

2. ลิมโถง เป็นลิมรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นร่วมกับลิมก่อผนังดังกล่าว มีปรากฏอยู่ทั่วไปในบริเวณอีสานตอนกลาง โดยเฉพาะวัดที่อยู่ในท้องที่ชนบท และถือว่าลิมโถงเป็นลิมพื้นถิ่นที่นิยมสร้างสืบทอดตามประเพณีของชาวอีสานในอดีตโดยทั่วไป ลักษณะลิมโถงเกิดจากการก่อเปิดผนังด้านข้าง ส่วนท้ายลดหลั่นคล้ายขั้นบันได และชนิดเปิดโถงไม่ก่อผนัง จึงมีผลทำให้ตัวอาคารมีความโปร่งและเบา รอบนอกนิยมทำเฉลียง หรือยื่นปีกหลังคาออกคลุมโดยรอบทั้ง 4 ด้าน เพื่อป้องกันแสงแดดและฝนสาด ลักษณะโครงสร้างคล้ายคลึงกับลิมแบบแรก หากจะต่างออกไปเฉพาะส่วนที่ก่อเปิดผนัง การตกแต่งตัวอาคารไม่ค่อยจะเน้นมากนัก หรือถ้ามีก็เป็นเพียงลักษณะที่เรียบง่ายกลมกลืนกับตัวอาคาร

3. ลิมก่อผนังรุ่นหลัง เป็นลิมพื้นถิ่นเกิดในช่วงหลังมีอายุอยู่ในราวประมาณ 73 ถึง 190 ปี ซึ่งจะพบมีความหนาแน่นในชุมชนรุ่นใหม่ที่อยู่พยายไปตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนชนบทในลักษณะชุมชนบุกเบิก ได้แก่ จังหวัดมหาสารคาม และท้องที่อื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกล ลักษณะรูปแบบเป็นลิมก่อผนังปิดล้อมด้วยอิฐทาบเปีย (ลิมดินดิบ) ในส่วนที่ใช้ประกอบทำสังกรรม ลักษณะโดยทั่วไปมีความแตกต่างกัน ไม่มีเอกลักษณ์ที่เด่นชัด ลักษณะโครงสร้างหลังคาเป็นโครงสร้างไม้ทรงจั่ว มีเสาดั้งรับโครงสร้างหลังคา วัสดุผนังแต่เดิมมุงด้วยหญ้าหรือกระเบื้องไม้ การตกแต่งตัวอาคารเนื่องจากเป็นลิมที่เกิดขึ้นในชุมชนใหม่ ขาดการสืบทอดรูปแบบตามประเพณีดั้งเดิม ลักษณะวิธีการเกิดจากการแก้ปัญหาอย่างง่าย ๆ ไม่ค่อยจะมีระบบเป็นไปตามความสามารถของช่างพื้นถิ่น

4. สิมแบบผสม เป็นสิมรูปแบบใหม่เกิดจากฝีมือช่างญวนที่เข้ามารับจ้างก่อสร้างในช่วงระยะหนึ่ง อายุสิมอยู่ราวประมาณ 65-100 ปี ซึ่งจะพบอยู่ทั่วไปในท้องถิ่นอีสานตอนกลาง ลักษณะรูปแบบเกิดจากการผสมผสานรูปแบบตามประเพณีดั้งเดิมกับระเบียบอาคารฝรั่งที่แพร่เข้ามาในสมัยการล่าอาณานิคม ลักษณะเป็นสิมก่อผนังจากการก่ออิฐฉาบปูน รอบนอกนิยมทำเฉลียงมีมุขหน้าและหลัง หลังคาเป็นโครงสร้างไม้ทรงจั่ว บางแห่งทำหลังคาซ้อน 2 ชั้น มุงสังกะสี ระบบโครงสร้างใช้ผนังรับน้ำหนักโครงสร้างหลังคา การตกแต่งตัวอาคารในส่วนที่เป็นซุ้มประตูหน้าต่างนิยมทำเป็นซุ้มโค้งมีบัวหัวเสาและเสารองรับตามแบบฝรั่ง และนิยมแต่งด้วยภาพปูนปั้นประดับเป็นลวดลายตามหน้าบันและช่องผนัง สำหรับเครื่องล้ายอง ได้แก่ หางหงส์ ผงนาค และโหง (ช่อฟ้า) ยังนิยมไม้แกะสลักตกแต่งตามประเพณีดั้งเดิมอยู่ ลักษณะลวดลายค่อนข้างจะแข็งและต่างไปจากฝีมือช่างพื้นถิ่น

จากบทบาทและความสำคัญของสิม โดยถือว่าเป็นอาคารสำคัญที่สุดของวัดที่ใช้ในการประชุมทำสังฆกรรมในการกิจของสงฆ์ การจัดวางตำแหน่งไว้ในที่อันสมควรแยกจากอาคารอื่นอย่างเด่นชัดในเรื่องขนาด แม้จะมีลักษณะค่อนข้างเล็กแต่ก็สนองประโยชน์ได้เหมาะสมกับสภาพและฐานะของชุมชนขนาดเล็ก และนอกจากนี้ยังสอดคล้องกับคติความเชื่อของท้องถิ่นที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยที่ห้ามฆราวาสเข้าไปภายในขณะมีการประกอบทำสังฆกรรม อันจะมีผลต่อการปฏิบัติได้

งานของ สุมาลี เอกชนนิยม (2546) เรื่อง ศิลปะจินตทัศน์ : กรณีศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านอีสาน สิมวัดโพธารามและวัดป่าเรไร มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวคิดในการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านอีสานในด้านการออกแบบโครงสร้างภาพ การถ่ายทอดเรื่องราว การถ่ายทอดรูปแบบ การใช้สี และการใช้กลวิธี และนำผลที่ได้จากการศึกษามาพัฒนาสร้างสรรคงานจิตรกรรมร่วมสมัยตามแนวทางของผลวิจัย การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาจากภาพที่ผนังอุโบสถ ภาพถ่าย ภาพจากวีดิทัศน์ และจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นจำนวน 9 คน แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมายในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า โครงสร้างของอุโบสถเป็นตัวกำหนดการออกแบบโครงสร้างภาพ รูปทรงบนผนังด้านในโดยรวมจะมีขนาดใหญ่ มีสีสันสดใส และมีความประณีตสวยงามกว่าด้านนอก การนำเสนอเรื่องราวไม่มีแบบแผนเคร่งครัด ใช้เส้นรูปทรงและการซ้ำของรูปทรงเพื่อบอกทิศทางและความเคลื่อนไหว เส้นที่ใช้มีทั้งเส้นจริงและเส้นเชิงนัย ใช้การซ้ำของรูปทรง จำนวนรูปทรง และตำแหน่งการจัดวางแสดงความต่อเนื่องของเหตุการณ์ นิยมใช้รูปทรงขนาดใหญ่หรือสีเข้มสร้างจุดเด่นของภาพและวางจุดสนใจอยู่ในระดับ

ลายตา ใช้ขนาดของรูปทรงขนาดหรือกลุ่มรูปทรงที่ใกล้เคียงกันหรือใช้ตำแหน่งของรูปทรงเป็นหลัก ในการสร้างดุลยภาพ ใช้ขนาดของรูปทรง ตำแหน่งการจัดวาง สี เส้น และเรื่องราวสร้างความ ประสานกลมกลืน เรื่องราวที่ถ่ายทอดเหมือนเรื่องที่ใช้เทศน์ในงานบุญผะเหวด ได้แก่ เรื่องราวที่ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เรื่องเล่าที่เป็นนิทานพื้นบ้าน เรื่องเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ รูปแบบของรูปทรงที่ถ่ายทอด รูปทรงบุคคลชั้นสูงเน้นความประณีต ของเส้น สัดส่วนสวยงาม แต่งกายแบบจิตรกรรมไทยประเพณี สีลาเป็นแบบนาฏลักษณะ รูปทรง สัตว์ส่วนใหญ่ได้สัดส่วนสวยงามและมักเป็นสัตว์ที่พบเห็นได้ในท้องถิ่น รูปทรงสถาปัตยกรรมและ ภาพภูมิประเทศเขียนปราสาทราชมนเฑียรขนาดใหญ่ โอ่อ่า ส่วนศาลาบ้านเรือนเขียนเลียนแบบ สถาปัตยกรรมท้องถิ่น โครงสร้างสีหลักของผนังด้านนอกเป็นสีวรรณะเย็น ได้แก่ สีน้ำเงินเข้ม (คราม) ฟ้ำ เทียว ดินแดง ดำ ขาว ผนังด้านในส่วนใหญ่ใช้สีวรรณะอุ่น ได้แก่ สีน้ำตาลแดง สีที่ใช้ไม่ อนุญาตทำให้ภาพดูเรียบง่าย ใช้สีโดยการเพิ่มและลดน้ำหนักของสี สร้างสีใหม่โดยนำสีชั้นที่ 1 ที่มี อยู่มาผสมกัน ใช้สีเพื่อแสดงฐานะทางชั้นชั้นและระดับของบุคคลและแสดงเวลาของเหตุการณ์ ใช้ สีให้เกิดจุดเด่นของรูปทรงที่ต้องการเน้นความสำคัญโดยไม่คำนึงถึงความเป็นจริง สี พู่กัน และ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้มีทั้งที่ได้มาจากวัสดุในท้องถิ่นและซื้อหา ในกรณีที่รูปทรงซ้ำ ๆ กันใช้กระดาษตัด เป็นแบบทาบร่างภาพก่อนการลงสีบางส่วนก็ใช้ดินสอร่างลงบนผนังแล้วลงสีเรียบโดยลงสีใน ขอบเขตของรูปทรงและใช้พู่กันขนาดเล็กเขียนเน้นเส้นขอบรูปทรงภายหลัง การระบายสีใช้น้อยพบ ได้เฉพาะในส่วนของพุ่มไม้และภูเขา

จากการวิจัยมีข้อเสนอแนะคือ ควรมีการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านในท้องถิ่น อื่นในลักษณะเดียวกันนี้เพื่อนำผลการศึกษาไปใช้พัฒนาสร้างงานจิตรกรรมร่วมสมัยมากขึ้น ควร ศึกษาจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านในเชิงประวัติศาสตร์ศิลป์ ประวัติศาสตร์ชุมชน ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวรรณกรรมให้มากขึ้น และจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านในแต่ละ ท้องถิ่นควรได้รับการดูแลและอนุรักษ์อย่างจริงจัง

งานของ พัททัง น้อยวังคลัง (2543) เรื่อง ค่านิยมไตรภูมิในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับไตรภูมิ และค่านิยมด้าน คติธรรม คตินิยม ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน

จิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับไตรภูมิในภาคอีสานนิยมเขียนภาพแบบอีสานประเพณีมาก ที่สุด ส่วนการเขียนภาพแบบอีสาน-ไทยประเพณี และแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ เป็นอันดับ รอง ภาพเขียนส่วนใหญ่นิยมเขียนบนผนังหุ้มกลองด้านนอกและผนังริ้วด้านนอก และผนังรี

ด้านนอก องค์ประกอบทางด้านเรื่องราวมีการแพร่กระจายและที่มาของเรื่องจากไตรภูมิ พระมาลัย และเนมิราชชาดก โดยถ่ายทอดเพียงภูมิใดภูมิหนึ่ง หรือส่วนย่อยของภูมิ เช่น กามภูมิ ได้แก่ นรกภูมิ เปรตภูมิ และดาวดึงส์สวรรค์ หรือเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่อง พระมาลัย หรือแทรกในเนมิราชชาดกตอนเสด็จนรก-สวรรค์ และถ่ายทอดสัญลักษณ์เกี่ยวกับชั้น ภูมิของพระจุฬามณีเจดีย์

ค่านิยมด้านคติธรรม จิตกรรมผาผนึกเกี่ยวกับไตรภูมิ ได้แก่ หลักความเชื่อเกี่ยวกับ กฎแห่งกรรม ความเชื่อเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียเมตไตรย์ หลักคำสอน ได้แก่ หลักธรรม เช่น เบญจศีล และหลักธรรม ค่านิยมด้านคตินิยม จิตกรรมผาผนึกเกี่ยวกับ ไตรภูมินิยมเขียนภาพพระบายสีแบนเรียบ ตัดเส้นขอบ ทำให้เกิดรูปและพื้น ไม่นิยมถ่ายทอด เกี่ยวกับแสง-เงา ความมืด-สว่าง ภาพขนาดเล็ก-ใหญ่ มีลักษณะเป็นสองมิติ นำมาจัด องค์ประกอบเข้าด้วยกัน ผลก็คือมีคุณสมบัติที่สามารถสัมผัสได้จากมุมมองเห็น ทำให้เกิด ความรู้สึก "เบาลอย" ซึ่งเป็นสภาพไร้น้ำหนักทางสายตา จิตกรรมบางแห่งเขียนลายลักษณ์อักษร ตัวธรรม ตัวไทยน้อย หรือตัวไทยรัตนโกสินทร์ ประกอบภาพ ลักษณะเด่นที่นาขึ้นชมของจิตกรรม ผาผนึกบอกถึงความบริสุทธิ์ใจ ความจริงใจในการสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อรับใช้สังคมอีสาน

นอกจากนี้ยังมีงานของ จงรักษ์ พิสุทธิมาน (2535) เรื่อง จิตกรรมผาผนึกวัด กลางมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด, ชีระพงศ์ สารภัญญ์ (2537) เรื่อง จิตกรรมผาผนึกสิม วัดมัทธนิมวิทยาราม อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น, ประคอง เจริญจิตกรรม (2519) เรื่อง วรรณกรรมอีสาน : สังคิลปชัย, ประเทศ ปัจจุจันตะดา (2541) เรื่อง จิตกรรมผาผนึกวัดป่าเรไรย์ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาตูม จังหวัดมหาสารคาม, นิยม วงศ์พงษ์คำ (2545) เรื่อง ศิลปะอีสาน, สุพจน์ สุวรรณภักดี (2533) เรื่อง การศึกษาจิตกรรมผาผนึกวัดสวนวาริพัฒนามาราม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น, สุมาลี เอกชนนิยม (2546) เรื่อง ศิลปะจินตทัศน์ กรณีศึกษาจิตกรรมผาผนึกพื้นบ้านอีสานสิมวัดโพธารามและวัดป่าเรไรย์, สุมาลี เอกชนนิยม (2548) เรื่อง ฐูปแต้มในอีสาน งานศิลปสองฝั่งโขง, สันติ เล็กสุขุม (2548) เรื่อง จิตกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม, สำนักศิลปะและ วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม (2551) โครงการ "การอนุรักษ์ภาพจิตกรรมผาผนึก ผาผนึก (ฐูปแต้ม) ในจังหวัดมหาสารคาม", อุดม บัวศรี (2547) เรื่อง ฐูปแต้มสินไช และ อุทอง ประศาสน์วินิจัย (2551) เรื่อง ชอนไวในสิม ก-อ ในชีวิตอีสาน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) แนวประวัติศาสตร์สังคม และวัฒนธรรม เป็นการศึกษาสถานการณ์ที่เป็นไปตามสภาพจริงของสังคมวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในทุกมิติในรูปแบบทางประวัติศาสตร์ชุมชน หาคความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ทางสังคมกับอุปถัมภ์ ในรูปแบบประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยผู้วิจัย เป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการวิจัย โดยใช้วิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นวิธีการหลักในการเก็บข้อมูล และอธิบายข้อมูลในเชิงพรรณนาวิเคราะห์

1. แหล่งข้อมูล

ในการรวบรวมแหล่งข้อมูลโดยรวบรวมข้อมูลจาก “โครงการสำรวจและถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังในภาคอีสาน” ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้สำรวจไว้โดยมีวัดที่มีอุปถัมภ์ในเขตภาคอีสานทั้งหมด 74 แห่ง กระจายอยู่ทั่วทั้งภูมิภาค ซึ่งถือได้ว่าเป็นต้นแบบการศึกษาอุปถัมภ์ และในเวลาต่อมาก็มีการศึกษาวิจัยจากหลายหน่วยงาน อาทิ กลุ่มนักวิชาการและนักวิจัยต่าง ๆ ที่มีความสนใจในงานอุปถัมภ์ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานอุปถัมภ์ จนได้กำหนดขอบเขตของแหล่งข้อมูลในเขตจังหวัดอีสานตอนกลาง ประกอบด้วยจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด รวมจำนวน 16 แห่ง ดังนี้

1.1 จังหวัดกาฬสินธุ์

1.1.1 วัดประสิทธิ์ไชยาราม บ้านหนองสอ ตำบลลำปาว อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

1.1.2 วัดอุดมประชาราชบุรี บ้านนาจารย์ ตำบลนาจารย์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์

1.2 จังหวัดขอนแก่น

1.2.1 วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

1.2.2 วัดมัทธมวิทย์าราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

1.2.3 วัดสวนวาริพัฒนามารม บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

1.2.4 วัดสระบัวแก้ว บ้านวังคุณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอนองสองห้อง จังหวัด
ขอนแก่น

1.3 จังหวัดมหาสารคาม

1.3.1 วัดโพธาราม บ้านดงบัง ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

1.3.2 วัดป่าเรไร (วัดบ้านหนองพอก) บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน
จังหวัดมหาสารคาม

1.3.3 วัดยางทองวราราม บ้านยาง ตำบลบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัด
มหาสารคาม

1.3.4 วัดตาลเรื่อ บ้านโคกกลาง ตำบลเขวไร่ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัด
มหาสารคาม

1.4 จังหวัดร้อยเอ็ด

1.4.1 วัดกลางมิ่งเมือง เทศบาลเมืองร้อยเอ็ด ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัด
ร้อยเอ็ด

1.4.2 วัดไตรภูมิคุณาจารย์ บ้านตากแดด ตำบลหัวโทน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด
ร้อยเอ็ด

1.4.3 วัดใต้สูงยาง ตำบลคูเมือง อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด

1.4.4 วัดประตู่ชัย ตำบลนิเวศน์ อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

1.4.5 วัดจักรวาลภูมิพิณี บ้านหนองหมื่นถ่าน ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภอ
อาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด

1.4.6 วัดมลาภิรมย์ บ้านหนองหลิ่ง ตำบลเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัด
ร้อยเอ็ด

นอกจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากสื่อที่ปรากฏอยู่แต่มีข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยได้กำหนดใน
ส่วนของผู้ให้ข้อมูล ทั้งการสัมภาษณ์ ข้อมูลประวัติชีวิตบุคคล เพื่อให้ได้ข้อมูลในส่วนของคุณค่าที่
เกี่ยวข้องกับอุปนิสัย และผู้ที่สนใจจิตกรรมผาดนังอีสาน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่

2.1 แบบสัมภาษณ์

2.2 แบบบันทึกประวัติชีวิตบุคคล

2.3 อุปกรณ์สำหรับบันทึกข้อมูล (ภาพร่าง ภาพถ่าย ภาพเคลื่อนไหว เครื่องบันทึกเสียง)

2.4 อุปกรณ์สำหรับตรวจวัดอาคาร

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยภาคสนาม (Field research) โดยการนำคนลงไปเก็บข้อมูลในพื้นที่จริง จึงใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative data) โดยใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2556 ถึง เดือนมีนาคม พ.ศ. 2557 ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจะใช้วิธีการวิจัยในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

3.1 การวิจัยเอกสาร เอกสารที่จะใช้ในการทำวิจัยนี้จะแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.1.1 เอกสารขั้นต้น (Primary data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ งานจิตรกรรมบนฝาผนัง ตำนาน และบันทึกความทรงจำ

3.1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary data) เป็นเอกสารที่มีการวิเคราะห์ข้อมูลงานสถาปัตยกรรม และงานทางสังคมวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลางในรูปแบบต่าง ๆ

3.2 การสัมภาษณ์ วิธีการสัมภาษณ์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or guided interview) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ (Interview guide) เป็นเครื่องมือในรูปแบบต่าง ๆ คือ

3.2.1 การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) เป็นการใช้นวสัมภาษณ์เจาะลึกโดยกำหนดผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Key-informants)

3.2.2 การอภิปรายเฉพาะกลุ่ม (Focus-group discussion) เป็นการอภิปรายโดยอาศัยผู้ให้ข้อมูลที่มีสถานภาพเดียวกัน เพื่อหาข้อสรุปร่วมกันตามแนวอภิปรายกลุ่ม

3.3 การตรวจสอบข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลในที่นี้จะใช้รูปแบบ ดังนี้

ในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทางประวัติศาสตร์จะใช้การวิพากษ์เอกสารว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์นั้น เป็นเอกสารที่น่าเชื่อถือหรือไม่ ดังนี้

3.3.1 การวิพากษ์ภายนอก เป็นการตรวจสอบหลักฐาน

3.3.2 การวิพากษ์ภายใน เป็นการตรวจสอบข้อมูลในเอกสาร

3.3.3 การตรวจสอบการสัมภาษณ์โดยใช้แหล่งข้อมูลที่ต่างกันระหว่างเอกสารและการสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์บอกเล่า

3.3.4 การตรวจสอบการสัมภาษณ์ โดยใช้ผู้สัมภาษณ์ที่มีจุดยืนต่างกัน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.4.1 การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์จะใช้การตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์โดยเริ่มจากการพรรณนาให้เห็นลำดับเหตุการณ์และวิเคราะห์เชิงสาเหตุในประวัติศาสตร์

3.4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ จะใช้การตีความข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เพื่อให้เข้าใจความหมายที่อยู่เบื้องหลังคำสัมภาษณ์

4. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 สำรวจข้อมูลเบื้องต้น

4.2 ศึกษาเอกสาร

4.3 เก็บข้อมูลภาคสนาม

4.4 วิเคราะห์ข้อมูล

4.5 สังเคราะห์ เชื่อมโยง เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่

4.6 นำเสนอโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์